

บทที่ ๓

แนวคิดมนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุ

ในบทนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้ศึกษา คติความเชื่อทางศาสนาและสังคมของไทยที่มีอิทธิพลต่อพุทธทาสภิกขุ และแนวคิดของพุทธทาสภิกขุที่เกี่ยวข้องกับคตินิยม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ อิทธิพลของคติความเชื่อทางศาสนาและสังคมของไทยต่อแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้วที่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่คนไทย ความผูกพันอันยาวนานทำให้พุทธศาสนาแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิต สังคมและการเมืองของคนไทย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เป็นผู้สนพระทัยในศาสนาเช่น พระมหาธรรมราชาลิไทแห่งสุโขทัย ทรงสามารถนิพนธ์เรื่อง“ไตรภูมิพระร่วง”โดยอาศัยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสืบค้น และคัมภีร์ดังกล่าว ก็มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อในเรื่องภพภูมิบาปบุญในพุทธศาสนาของคนไทยอย่างยิ่ง เนื่องด้วยประเพณีนิยมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เน้นเรื่องการรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้ามากกว่าการตีความคำสอน เช่น การท่องจำพระไตรปิฎกในยุคต้น จนถึงยุคที่มีการเขียนบันทึก การสืบทอดพระพุทธศาสนาในแง่หนึ่งก็คือ การรักษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้นเอง จึงทำให้พุทธศาสนาแบบเถรวาทมีสถานะเป็นอนุรักษนิยม^๑ เมื่อพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาสู่สังคมไทยก็ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ หรือ ๑๓ ซึ่งขณะนั้น พระพุทธศาสนาก็มีอายุราว ๑,๘๐๐ ปีแล้ว ตอนนั้นพระไตรปิฎก อรรถกถาก็มีการบันทึกและแต่งขึ้นเรียบร้อยแล้ว รูปแบบการปฏิบัติ และองค์กรทางศาสนา ก็ได้ถูกจัดระบบแล้วเช่นกัน ชาวพุทธไทยจึงไม่จำเป็นต้องทำอย่างอื่น นอกจากการดำรงรักษา และคัดลอกรูปแบบการปฏิบัติ การอนุรักษหลักคำสอนที่ตายตัว แล้วจึงกลายเป็นงานหลักของสถาบันสงฆ์ที่เป็นทางการในประเทศไทย^๒

พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ในฐานะผู้ปกครอง และนำพระพุทธศาสนาเข้ามาจึงมีหน้าที่ทำนุบำรุงพุทธศาสนาเช่น การดูแลให้พระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง ส่งเสริมการศึกษาในพระไตรปิฎก ทำนุบำรุงวัดวาอาราม และสร้างพระพุทธรูปเป็นต้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากคติทาง

^๑ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, “พุทธทาสภิกขุในบริบทสังคมไทย”. วารสาร พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๐, หน้า ๘๕.

^๒ ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงมนุษยนิยมในประเทศไทย, (มณฑล เดชนครินทร์ แปล), (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๙.

พุทธศาสนาเชื่อว่า ศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองอยู่ได้ก็ต่อเมื่อพระภิกษุส่วนใหญ่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประพฤติอยู่ในธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดตามที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก และพุทธศาสนาจะเจริญไม่ได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ จึงทำให้พระพุทธศาสนามีนโยบายที่เกี่ยวข้องอยู่กับรัฐ ความเจริญของรัฐกับศาสนาเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันตามคติความเชื่อเรื่องบุญบารมีของผู้ปกครอง นั่นคือหากกษัตริย์พระองค์ใดมีบารมีมาก ศาสนาของพระองค์ก็จะเจริญรุ่งเรือง^๓ เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชที่ทำหน้าที่ปกป้องและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง นั้นแสดงถึงอำนาจบารมีของพระเจ้าอโศกที่ทรงสั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติ ความเป็นจักรพรรดิของพระองค์ เกิดจากบุญบารมีที่เป็นสิทธิอันชอบธรรมของพระองค์เอง ดังนั้น พระราชกรณียกิจของพระองค์ จึงถือเป็นแบบอย่างของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ในการให้ความคุ้มครองและสนับสนุนพระพุทธศาสนา

จากคติความเชื่อข้างต้นเราจึงเห็นหน้าที่ระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสแยกขาดจากกัน กล่าวคือ พระสงฆ์มีหน้าที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย เป็นเนื้อนาบุญ และสืบทอดพระพุทธศาสนา ส่วนอีกฝ่ายคอยให้การสนับสนุนคุ้มครองดูแลทางด้านปัจจัยสี่ นำไปสู่การแยกวิถีทางโลกียะที่เป็นของฆราวาส กับโลกุตระที่จำเพาะอยู่กับวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ทั้งนี้เพราะมีคติว่าพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่เข้าถึงได้ยาก และบุคคลนั้นต้องสั่งสมบุญบารมีหลายภพหลายชาติถึงจะบรรลุได้ ทำให้มีเฉพาะภิกษุที่อุทิศตนปฏิบัติตามหลักธรรมเท่านั้นถึงจะสามารถทำได้ เทอริล กล่าวถึงท่าทีทางศาสนาโดยทั่วไปในชนบทของประเทศไทยว่า

ไม่มีฆวานาคนใดเลยที่ปรารถนาว่าจะไปให้ถึงพระนิพพาน เพราะสถานะอันสูงส่งนี้สงวนไว้สำหรับพระพุทธเจ้าและบรรดาพระอรหันต์เท่านั้น ตามสายตาของพวกเขาวนมาแล้ว แม้ว่าพระนิพพานอาจเทียบได้กับความรู้สึกรื่นเริงบันเทิงใจชั่ววันรันดร์ได้อย่างแท้จริงก็ตาม ปุณฺชนทั่วไปย่อมไม่สามารถตั้งความปรารถนาที่จะไปให้ถึงสถานะอันสมบูรณ์แบบเช่นนั้นได้^๔

ทำให้เกิดมีศาสนาสองแบบคือ ศาสนาเฉพาะผู้ที่มุ่งนิพพาน กับผู้ที่ต้องการจะเกิดใหม่ในภพภูมิที่ดี ศาสนาแบบแรกมุ่งไปที่ชีวิตของผู้ออกบวชสละบ้านเรือน ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามหลัก ศีลสมาธิ ปัญญา อย่างเคร่งครัดถึงจะบรรลุได้ แบบที่สองเป็นศาสนาของฆราวาส ที่มีหน้าที่อุปถัมภ์ผู้ออกบวชเพื่อหวังบุญกุศลจากนักบวช ทำให้พุทธศาสนาของฆราวาสกลายเป็นพุทธศาสนาแบบอิงกรรม เมื่อการบรรลุพระนิพพานเป็นเรื่องที่เข้าถึงยาก ฆราวาสจึงหันไปทำการสะสมบุญแทนด้วยการบริจาคอุปถัมภ์วัดซึ่งง่ายกว่า

ดังนั้น หน้าที่พระสงฆ์อย่างหนึ่งก็คือการอำนวยการบุญกุศลให้กับฆราวาส ตามความเชื่อที่เป็นที่นิยมของชาวบ้าน การทำบุญกับพระภิกษุที่บรรลุธรรมชั้นสูงย่อมให้อานิสงส์สะสมในบัญชีบุญได้

^๓ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิน, “พุทธศาสนิกชนในบริบทสังคมไทย”. วารสาร พุทธศาสนศึกษา, หน้า ๘๕.

^๔ ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พุทธศาสนิกชน : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย, (มงคล เดชนครินทร์ แปล), หน้า ๔๘๗.

มากกว่า ดังนั้นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับบรรพชิตก็คือ การประพฤติตนอยู่ในพระวินัยอย่างเคร่งครัด และแสดงตนให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้น เพื่อที่จะได้คู่ควรต่อการได้รับการสนับสนุนจากฆราวาส การถูกรอบงำในเรื่องกรรมคล้ายกับการที่ชาวคริสต์ส่วนใหญ่ที่ถูกครอบงำอยู่กับเรื่องบาป อันที่จริงทั้งคู่ต่างเป็นกระจกสะท้อนภาพของกันและกัน บาปเป็นอกุศลที่ต้องปลดเปลื้อง ในขณะที่กุศล/บุญเป็นสิ่งที่ต้องแสวงหาและสั่งสม แต่ในทางจิตวิทยาแล้วมันเหมือนกัน นั่นคือ ถูกทำให้เป็นสินค้า และถูกใช้เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับชะตากรรมหลังมรณะของเรา^๕ คติความเชื่อเหล่านี้เป็นสาเหตุที่ทำให้คนส่วนมากเข้าใจพระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อน และยิ่งนับวันยิ่งเหินห่างจากเป้าหมายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าที่มุ่งสอนให้คนดับทุกข์ได้ในชีวิตขณะนี้

นอกจากนี้ “ศาสนาแบบที่ชาวพุทธไทยยอมรับนับถือกันโดยทั่วไป ยังมีลักษณะเกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้าที่รับมาจากศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดูเช่น พระอินทร์ พระวิษณุ อีกทั้งยังมีความเชื่อในไสยศาสตร์ และอำนาจของภูตผีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายร้ายรวมอยู่ด้วย”^๖ แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ในสังคมไทยมีความเชื่อในอำนาจนอกตัว หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ และเชื่อว่า ไสยศาสตร์มีทั้งคุณและโทษ จึงได้บูชา และให้ความสำคัญกับวิชาไสยศาสตร์เป็นอย่างมาก แม้แต่ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยแท้ยังหลงมกมาย ไปเรียนวิชา ไสยศาสตร์ ดังนั้น บทบาทของไสยศาสตร์ในสังคมไทยจึงปรากฏออกมาในรูปของพิธีกรรม เพราะเชื่อว่า การดำรงชีวิตจะทำให้ตนอยู่คงกระพัน ทำให้อายุยืนยาว และในด้านข้อเสีย คือ ทำให้บุคคลมกมาย ลุ่มหลง ไม่เป็นอันทำมาหากิน หวังโชค लाभจากการทำไสยศาสตร์^๗

ชาวพุทธไทยมักจะถือว่าพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องขลังและศักดิ์สิทธิ์ สามารถเรียกพลังชั่วร้ายมาช่วยปกป้องคุ้มครองผู้ทำพิธีได้ แทนที่จะมองว่าเป็นหนทางสู่ความหลุดพ้นได้ ปัญญา เทอร์วิล ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาของไทยไว้ว่า “ ภิกษุผู้สวดสาธยายมนต์เป็นภาษาบาลี ผีก็สมาธิหรือสั่งสอนประชาชนนั้น ถือกันว่ามีพลังปกป้องคุ้มครอง ยิ่งทำนมีกรรมดีสะสมไว้มากเท่าไร ทำนก็ยิ่งจะก่อเกิดพลังอำนาจได้เข้มแข็งมากขึ้นเท่านั้น พระภิกษุที่ทรงศีลและประกอบกุศลกรรมต่างๆ นั้น ถือว่าเป็นแหล่งที่มาของพลังฝ่ายกุศลสำหรับช่วยคุ้มครองป้องกันผู้อื่น”^๘ ดังนั้น พิธีกรรมหลายอย่างในพระพุทธศาสนาของไทยจึงมักมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคติ

^๕ เดวิด อาร์. ลอย, เงิน กามารมณ์ สงคราม และกรรม: บันทึกเพื่อการปฏิวัติแนวพุทธ, (พรรณงาม เจ้าธรรมสาร แปล), (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา และ พรรณงาม เจ้าธรรมสาร, ๒๕๕๕), หน้า ๓๘-๓๙.

^๖ ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พุทธศาสนิกชน : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย, (มงคล เดชนครินทร์ แปล), หน้า ๕๐๐.

^๗ บทความวิชาการพุทธศาสนาฉบับจิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๕, หน้า ๒๕๐.

^๘ ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พุทธศาสนิกชน : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย, (มงคล เดชนครินทร์ แปล), หน้า ๕๐๒.

ของศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อแบบไสยศาสตร์ผสมอยู่อย่างแนบแน่น ทำให้พุทธธรรมหลายข้อ ถูกกลืนเลือน หรือไม่กี่ความอย่างผิดพลาดเช่น หากพุทธธรรมข้อไหนเข้าไม่ได้กับแนวคิดของพราหมณ์ และไสยศาสตร์ที่มีอยู่ก่อนแล้ว ก็จะไม่ถูกนำมาพิจารณาหรือไม่ก็ถูกคัดทิ้งไป

พระพุทธศาสนาแนวจารีตดังกล่าว มีผลอย่างมากต่อแนวคิดของพุทธทาสภิกขุอย่างลึกซึ้ง ในปาฐกถาอันเป็นที่กล่าวถึงอย่างมากของท่านได้แก่ “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” และ “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” โดยเฉพาะเรื่องหลังที่ท่านได้บรรยายไว้ที่พุทธธรรมสมาคมกรุงเทพฯ เมื่อปี ๒๕๔๑ นับได้ว่า เป็นการวิจารณ์แนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนาแนวจารีตดั้งเดิมก็ว่าได้ ในขณะที่คนส่วนใหญ่หรือพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่นับถือพระรัตนตรัย ด้วยการกราบไหว้ขอพร จากพระพุทธรูป บูชาพระไตรปิฎกที่เป็นคัมภีร์ หรือแม้กระทั่งการเคารพบูชาพระสงฆ์ที่เป็นบุคคล ซึ่งทั้งสามอย่างนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดของพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุกลับมีความเห็นว่า การเคารพบูชาเช่นนั้น มีแต่จะกลายเป็นภูเขาปิดบังดวงตาไม่ให้เข้าถึงความเป็นจริง ความจริงแท้ หรือพ้นทุกข์ได้ดังที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เพราะพระรัตนตรัยเป็นเพียงเครื่องหมายของความที่รอดพ้นออกไปได้ สำหรับให้เกิดความมั่นใจ แก่ผู้เดินไปเท่านั้น ไม่มีตัวตนสำหรับให้ยึดถือ ขึ้นยึดถือก็เกิดเป็นปฏิรูป หรือของปลอมขึ้นมา ถ้าไม่รู้จักปล่อยวางกันบ้างก็จะกลายเป็นภูเขาขวางทางขึ้นมาทันที^๙

การใช้ทฤษฎี ภาษาคน-ภาษาธรรม เข้ามาอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการปฏิบัติแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ตามคติความเชื่อแนวจารีตชั้นมูลฐานทีเดียว และทฤษฎีดังกล่าวก็ได้กลายเป็นเครื่องมืออันสำคัญที่จะขาดไม่ได้ ในการตีความหลักคำสอนที่สำคัญๆ ทางพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุตลอดช่วงชีวิตระยะเวลาที่ผ่านมาของท่าน พุทธทาสภิกขุคือ มิติใหม่ของการตีความพุทธศาสนา ที่เปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มาจนถึงทุกวันนี้

๓.๒ มนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุเสนอว่า “พระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องทุกข์และการดับทุกข์ หัวใจพุทธศาสนาที่สุดต้องจบลงด้วยการทำลายตัวตนอันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง”^{๑๐} ท่านพูดว่า “การเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตนๆ ซึ่งตามหลักพุทธศาสนา ก็คือรู้ว่า ไม่มีตัวตน... พุทธศาสนามีหลักจบสิ้นสุดลงด้วยความไม่มีตัวตน... ว่างจากตัวตนโดยประการทั้งปวง”^{๑๑} ความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตน ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เป็นสิ่งที่ถูกใส่มาในสัญชาตญาณ และภาษาของมนุษย์ที่สร้างความรู้สึกว่ามีตัวตน มีสิ่งที่ผูกโยงเป็นตัวตนเป็นของๆ ตน ท่านใช้คำว่า อหังการ มมังการ (ตัวกู ของกู) สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้

^๙ ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, *ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม*, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, *พุทธประวัติจากพระโอษฐ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๖., (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๐-๒๓๑.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, *ขุมขุมเรื่องสั้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘-๓๙.

เกิดทุกข์ทั้งปวงแก่มนุษย์ เป็นปัญหาเพียงข้อเดียวที่ต้องกำจัดให้หมดไป และเป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา คำว่า “สัญญาตญาณ” ในทางวิทยาศาสตร์แบ่งออกเป็นหลายอย่างเช่น สัญญาตญาณแห่งการแสวงหาอาหาร สัญญาตญาณแห่งการกินอาหาร สัญญาตญาณแห่งการต่อสู้ป้องกันตัว การสืบพันธุ์ การสงวนชีวิต ฯลฯ ในทางพุทธศาสนาไม่ได้แบ่งไว้มากมายเช่นนั้น แต่ใช้คำรวบยอดว่า “สัญญาตญาณแห่งความรู้สึกว่ามีตน” “อัสมีมานะ” ความสำคัญว่ามีอยู่ ความสำคัญว่ามีเราอยู่^{๑๒}

ชีวิตของเราปกติธรรมดา นั้น พุทธทาสภิกขุเห็นว่า “ไม่เป็นอิสระจากสัญญาตญาณ ถูกสัญญาตญาณบีบคั้น โดยเฉพาะสัญญาตญาณแห่งความรู้สึกว่ามีตัวตน หากบังคับควบคุมไม่ได้ก็จะกลายเป็นกิเลสคือ โลก โกรธ หลง เป็นความเห็นแก่ตน ทำให้เกิดความทุกข์ และปัญหาอีกมากมายตามมา”^{๑๓} เราเป็นทุกข์เพราะควบคุมสัญญาตญาณไม่ได้ เราควบคุมความรู้สึกเห็นแก่ตัวไม่ได้ ความรู้สึกอยากสืบพันธุ์ ต้องการอาหาร กินอาหาร แต่งเนื้อแต่งตัวเราควบคุมไม่ได้ มันก็มีปัญหา และมันก็มีทุกข์ ฉะนั้น ความทุกข์มันจะหมดไปก็ต่อเมื่อเราสามารถควบคุมสัญญาตญาณทุกแขนงไว้ได้ในอำนาจ จนกว่าจะถอนมันออกหมดทั้งกระบิเมื่อเป็นพระอรหันต์^{๑๔}

ดังนั้น สัญญาตญาณแห่งตัวตนนี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมและทำลายให้หมดไป สัญญาตญาณนี้พุทธทาสภิกขุเห็นว่า สามารถเป็นไปได้ทั้งทางที่ดีและไม่ดี เพราะสัญญาตญาณหมายถึงญาณที่เกิดขึ้นเองเป็นเองตามธรรมชาติ หากพัฒนาถูกก็จะเป็นโพธิ หากพัฒนาผิดก็จะเป็นกิเลสและความทุกข์ ทั้งกิเลสและโพธิต่างก็เป็นสังขารธรรมด้วยกัน แต่ต่างกันอยู่ที่ว่า ถ้ามันเป็นไปตามสัญญาตญาณล้วนๆ มันจะไม่เป็นโพธิ ดังนั้น หน้าที่ของเราจึงอยู่ที่การพัฒนาสัญญาตญาณให้กลายเป็นภาวิตญาณ (ภาวิตะ แปลว่า ทำให้ดี ทำให้ถูก ทำให้เจริญ) ซึ่งหากทำให้ถูกต้องด้วยวิปัสสนากัมมฐานที่เป็นการควบคุม ฝึกฝน และพัฒนาสัญญาตญาณแล้ว ก็จะสามารถกลายเป็นพระอริยเจ้าหรือเป็นพระอรหันต์ได้^{๑๕}

ดังนั้น การที่มนุษย์จะกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุได้นั้น จึงต้องขาดเสีย ซึ่งการควบคุมตน ฝึกฝน และพัฒนาตนให้สูงขึ้นไป ไม่ได้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ก็เห็นในทำนองเดียวกันว่า ธรรมชาติของมนุษย์คือ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ การที่มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีงาม เราจะต้องศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นไป ในระบบการดำเนินชีวิตของเราซึ่ง

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๙.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พื้นฐานชีวิต, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๖-๑๔๘.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๑, หน้า ๑๑๘.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒-๑๒๕.

ประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกฝนพัฒนาการศึกษา ก็ทำให้การดำเนินชีวิตของเราดีขึ้น แต่ถ้าเราไม่เรียนรู้ไม่ฝึก เราที่เป็นมนุษย์นั้นก็จะดำเนินชีวิตไปไม่ดีเลย ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยู่ด้วยสัญชาตญาณอย่างเดียวไม่พอ^{๑๖}

ผู้ที่จะเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบได้นั้น จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ มีความรู้ชอบ (สมมาญาณสมปนโน) และมีการกระทำที่ถูกต้องเป็นธรรม (สมมาจริยาสมปนโน) เป็นประโยชน์แก่ตนเอง และส่วนรวม อันเป็นคุณสมบัติของพระพุทธองค์ นั่นคือ ความรู้ต้องมาคู่กับคุณธรรม (วิชชาจรณสมปนโน)^{๑๗} พุทธทาสภิกขุเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ในการพัฒนาตนให้เข้าถึงความดีสูงสุดหรือพระนิพพานได้ โดยที่มนุษย์สามารถที่จะมีเสรีภาพที่สมบูรณ์ก็ต่อเมื่อได้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง และพัฒนาปัญญาในการเข้าถึงความจริง หรือบรรลุพระอรหันต์ คนในภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุหมายถึง คุณธรรมอย่างสูงที่เหมาะสมกับกับมนุษย์คือ มีใจสูง^{๑๘} คำว่า “มนุษย์” หมายถึงสัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน^{๑๙} ผู้รู้ศัพทศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้นิยามความหมายของมนุษย์ไว้ดังนี้

คำว่า “มนุษย์” หมายถึงผู้มีใจสูง ได้แก่คนผู้มีมนุษยธรรม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น สัตว์ที่รู้จักคิดเหตุผล คน^{๒๐}

คำว่า “มนุษย์” มีความหมายอยู่สองประการ คือ (๑) มนุษย์ หมายความว่า ผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้ดีชั่ว รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ (๒) มนุษย์ หมายความว่า บุคคลผู้มีใจสูง (มีคุณธรรม ความเป็นมนุษย์)^{๒๑}

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *ถึงเวลาพัฒนาคนกันใหม่*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

^{๑๗} พระมหาประสิทธิ์ สิริปัญโญ (ฤทธิมหันต์), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ข.

^{๑๘} พระมหาจิรศักดิ์ ธมฺมเมธี (สังเมฆ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๑๙} ราชบัณฑิตสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๖๒๔.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), ๒๑๓.

^{๒๑} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ปุณณโกมหาเถร), *สมเด็จพระเจ้า คิต เขียน พุด เทศน์*, (กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพฯ จำกัด พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการออกมรพระพุทธราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระธีรญาณมุนี, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๘.

ดังนั้น “มนุษย์” ในที่นี้จึงหมายถึง สัตว์ที่รู้จักการคิดหาเหตุผล รู้จักดีชั่ว รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ และอีกนิยามหนึ่งคือ เป็นผู้ที่มีใจสูง สูงด้วยคุณธรรม ซึ่งตรงกับ ความหมายของมนุษย์ดังที่พุทธทาสภิกขุได้ให้ไว้นั่นเอง

การพัฒนาฝึกฝนตนของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุนี้ ก็เพื่อละความยึดมั่นถือมั่น ในอัตตาตัวตน ซึ่งอัตตาหรือตัวกู เป็นเรื่องของนามธรรม เป็นเพียงความรู้สึกทางจิต ที่ถูกครอบงำอยู่ ด้วย อหังการ มมังการ หรือEgoism เป็นความรู้สึกที่เห็นแก่ตัว และกำลังดิ้นรนทุกอย่าง เพื่อจะไป ตามนั้น โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม หรือความผิดชอบชั่วดีใดๆ สิ่งที่เราเรียกว่า ตัวกู ของกู นี้เรียกเป็นภาษา บาลีว่า “อุปาทาน” คำนี้แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น เป็นความยึดมั่นถือมั่นทางจิตใจ ยึดมั่นในสิ่งใดสิ่ง หนึ่งว่า เป็นตัวกู ของกู เช่น ยึดมั่นในเบญจขันธ์ว่า เป็นตัวกู ของกู และยึดมั่นสิ่งที่ถูกใจที่เกี่ยวข้อง ด้วยว่า ของกู อุปาทานเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์^{๒๒} เนื่องจาก ชีวิตโดยตัวของมันเองกล่าวคือ เบญจขันธ์ นั้น เป็นทุกข์โดยธรรมชาติ เพราะเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ตามธรรมดาของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง หากเราไม่หลงยึดถือว่า เป็นของเราด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทานแล้ว ความทุกข์ก็จะไม่สามารถเกิด ขึ้นกับเราได้ ดังนั้น หัวใจหรือใจความของพุทธศาสนาสำหรับพุทธทาสภิกขุก็คือ การขจัดทุกข์ให้หมด ไปจากคน ที่นี้และเดี๋ยวนี้เท่านั้น

มนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเป็น อนัตตา ซึ่งท่านให้ความหมายว่า อนัตตา คือ ไม่ใช่ อัตตา เป็นอัตตาที่ไม่ใช่อัตตา คือ การมีตัวตนที่ไม่ใช่ตัวตน อนัตตาในทัศนะของท่านนั้น อยู่ตรงกลาง ระหว่าง อัตตา (ตัวตน) กับนิรัตตา (ไม่มีตัวตน) ตัวตนนั้นมีอยู่แต่ไม่มีตัวตน ตัวตนมีอยู่ได้เนื่องจาก อวิชชา เป็นตัวตนของคนไม่รู้ ตัวตนนั้นเป็นสิ่งที่ติดมาตามสัญชาตญาณ จิตตามสัญชาตญาณนั้นมี ตัวตน เพราะยังไม่รู้ ท่านใช้คำว่า “อะหังการะมะมังการะมานานุสสัย” หมายถึง ความเคยชินที่ทำให้เกิด ความสำคัญมั่นหมายขึ้นมาว่า เป็น อะหัง (ตัวเรา) มะมัง (ของเรา) ความรู้เรื่องอนัตตา ที่เป็น สัมมาทิฐินั้นคือการรู้ว่า มีตัวตนแต่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวตน หรือเป็นของตน^{๒๓} ซึ่งก็ สอดคล้องกับพุทธปรัชญา โดยเฉพาะใน อนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับภิกษุว่า “ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็น ทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา”^{๒๔} อนัตตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เป็นสาเหตุหลักของทุกข์ เพราะตัวตนที่สร้างขึ้นมากด้วยความเข้าใจ ผิด จำเป็นต้องเสวยอารมณ์ต่างๆ ดังนั้น หากเราเข้าใจเรื่องอนัตตาอย่างถูกต้อง จะทำให้เราเข้าใจความเป็นจริงของมนุษย์ได้ และคลายความทุกข์จนถึงสลดทุกข์ทั้งได้อย่างสิ้นเชิงได้

^{๒๒} นางสาววรารัตน์ วีรเทศ, วิเคราะห์หลักอนัตตาในทัศนะพุทธทาสภิกขุ, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑, หน้า ๖๕.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พื้นฐานชีวิต, หน้า ๙๙-๑๐๙.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๕๔.

มนุษย์นั้นเป็นอนัตตา เพราะมนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบของธาตุซึ่งมี ๖ อย่างคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุนี้เป็นธาตุทางวัตถุ อีกสองธาตุได้แก่ อากาศธาตุ ที่ว่างสำหรับให้วัตถุตั้งอาศัย วิญญาณธาตุ ธาตุทางจิตใจ สำหรับรู้สึกนึกคิดอีกทั้งเป็นตัวควบคุมธาตุทั้ง ๔ ให้ไปอย่างถูกต้อง ธาตุทั้ง ๖ นี้มีอยู่ตามธรรมชาติ การรวมตัวกันของธาตุทำให้เกิดสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมา เกิดมีอุปกรณ์ หรือสิ่งที่จำเป็นสำหรับชีวิตเรียกว่า “อายตนะ” สำหรับรับรู้สิ่งภายนอก ซึ่งถ้าไม่มีอายตนะแล้วก็เท่ากับไม่มีอะไร แม้ว่า โลกนี้จะมีอะไรสักก็อย่าง ถ้าไม่มีอายตนะ ๖ มันก็เหมือนกับไม่มี เมื่ออายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีมากพอ รวมกันเป็นกลุ่มก้อนกันเข้า ก็เรียกว่า “คน” สามารถแยกออกเป็นห้าส่วนเรียกว่า “ขันธ ๕” มี รูปขันธ คือร่างกายทั้งหมด ส่วน นามขันธ ฝ่ายจิตใจมี ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กล่าวโดยสรุป หรือโดยย่อมี ๒ ส่วนคือ กายกับใจ^{๒๕}

สิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่ตัวตน ทุกอย่าง เป็นธาตุตามธรรมชาติ เป็นการปรุงแต่งตามกฎของธรรมชาติ ถึงแม้ว่าจะไม่มีตัวตน ธาตุต่างๆ เหล่านี้ก็สามารถทำหน้าที่ของตนเองได้ ทำไปตามความสามารถของธาตุนั้นๆ เช่นจิตใจมีหน้าที่นึกคิด คิดนึกอย่างไร ก็กระทำไปอย่างนั้น ถ้ากระทำผิดก็เกิดทุกข์ มีความทุกข์หลายครั้งเข้า ก็เกิดความรู้สึกเจ็บตลป แล้วต้องการหาวิธีอื่นที่ออกจากทุกข์นั้น พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์ไม่จำเป็นต้องมีตัวตน ก็สามารถกระทำสิ่งต่างๆ ได้ ทั้งนี้เพราะธาตุอายตนะ หรือ ขันธ ทั้งหลายนี้ มีหน้าที่ ทำหน้าที่ได้ตามคุณสมบัติ หรือคุณค่าของธาตุตามธรรมชาติ^{๒๖} สังขารคือสิ่งที่มีการปรุงแต่งหมายถึง ร่างกายจิตใจของมนุษย์ เกิดจากการรวมตัวกันของ ธาตุ อายตนะ หรือขันธ สิ่งที่มีการปรุงแต่ง ก็ไม่มีลักษณะที่จะเรียกว่าเป็นตัวตน ร่างกาย ก็ประกอบด้วยธาตุตามธรรมชาติ จิตก็เป็นธาตุตามธรรมชาติ เจตสิกความรู้สึกของจิตก็เป็นตามธรรมชาติ เรื่อง กาย โลก นิพพาน ก็ล้วนแต่เป็นธาตุตามธรรมชาติ ไม่ได้มีตัวตนอะไรที่ไหน^{๒๗} ดังนั้น เราจึงสามารถวิเคราะห์ได้ในสองแง่ คือ ในแง่สมมติสัจจะ หรือความจริงขั้นสมมตินั้น อาจพูดได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ชาย ผู้หญิง เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ สูง ต่ำ ดำขาว เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เป็นคำจำกัดความ แล้วแต่จะคิดเอาตามแต่ละชาติภาษาไป ส่วนมนุษย์ในแง่ความจริงขั้นปรมาตมะนั้น เป็นเพียงกระบวนการ ล้วนๆ ที่เกิดขึ้น ดับลง เพราะการรวมกันเข้าของเหตุปัจจัย ไม่มีใครสร้างขึ้น หรือเกิดขึ้นของแรงดลบันดาลของใคร ไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา^{๒๘}

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒-๓๕.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, อนัตตาของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๘.

^{๒๘} กรมศิลปากร, มลีนพัญญา ฉบับพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (พระนคร ฯ : โรงพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๗๓.

ความทุกข์ของมนุษย์จึงเกิดจากการหลงผิด หรืออวิชชา ที่ไปยึดถือว่า สิ่งเหล่านี้มีตัวตน เป็นตัวตน เป็นของๆ ตน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ที่นี้มันโง่ ไปเอาของธรรมดาเป็นของกู ของมีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น “ธาตุ” ทั้งหลาย มันมีอยู่ตามธรรมชาติ ก็เอามาเป็นของกู เกิดเป็นอายตนะขึ้นมา อารมณ์อะไรเกิดขึ้นมา (กระแสปฏิเจตสมุปบาท) เบญจขันธ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติมาเป็นของกู มันก็เกิดทุกข์”^{๒๙} พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์ในทุกวันนี้ยังขาดความใส่ใจที่จะศึกษาเรื่องนี้กันอย่างจริงจัง โดยเฉพาะการศึกษาในปัจจุบัน ที่เน้นเพียงศึกษาในสายอาชีพสำหรับทำมาหากิน ซึ่งนั่นยังไม่เพียงพอ การศึกษาที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็น “สิ่งที่ทำความก้าวหน้าอย่างถูกต้องเพื่อมนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ทุกชั้น ทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา”^{๓๐} จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการศึกษาตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั่นคือ การสอนให้มนุษย์มีความรู้ ความสามารถ มีสติปัญญา มีความฉลาดในทางอาชีพในเบื้องต้น และการศึกษาที่สูงขึ้น ก็คือจะต้องทำให้มนุษย์สามารถทำลายความเห็นแก่ตัวของตนเองได้ เพราะความเห็นแก่ตัวคือ รากเหง้าของปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ เมื่อมนุษย์สามารถละได้แล้ว มนุษย์ ก็จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีการปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง อันจักส่งผลให้เกิดความสงบสุขของสังคม และโลกได้ สิ่งที่มีมนุษย์ควรศึกษา คือ ศึกษาความเป็นจริงตามธรรมชาติเห็นทุกอย่างเป็นไปตามที่มันเป็น เห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ตามปฏิเจตสมุปบาท เห็นว่า ชีวิตเป็นทุกข์ และสามารถทำลายความรู้สึกร้างว่างเปล่าได้^{๓๑}

การที่พระพุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตเป็นทุกข์นั้น ก็ถูกมองว่าเป็นลัทธิ พุทธิยม (Pessimism) ที่มองโลกในแง่ร้าย เห็นชีวิตมีแต่ความทุกข์ พุทธทาสภิกขุ ก็เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ ในข้อที่ว่า พระพุทธศาสนา มองโลกด้วยสายตาแบบพุทธิยม แต่เป็นการใช้มองในเบื้องต้น เพื่อหาหนทางแก้ไขมิใช่ การสยบยอมตาม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พุทธศาสนา สอนว่า ชีวิตนี้เต็มไปด้วยอาการที่ทนยาก เป็นมายา เหลวไหล ถูกกักขัง และทรมานอยู่โดยอวิชชา ไม่ได้อย่างใจหวัง สักอย่างเดียวทั้งส่วนร่างกาย หรือส่วนจิตใจก็ตาม นี่แสดงว่าคล้ายกับจะเอียงไปฝ่าย Pessimism แต่พุทธศาสนาไม่ได้สอนเพียงเท่านั้น ได้สอนวิธีที่จะทำชีวิตให้ตรงกันข้ามกับอาการเช่นนั้นด้วย คืออภิวรรณธรรม หรือ มัชฌิมาปฏิปทา อันมีหลักสั้นๆ ว่า ชีวิตอาจบริสุทธิ์ และหลุดพ้นจากการทรมานได้ ด้วยการประพฤติ อย่างถูกต้อง ของเราเอง จนเราอาจเป็นผู้ที่มีความเยือกเย็นใจของเราเองได้เสมอทุกๆ ฉาก ที่โลกมัน จะปรวนแปรไป ความคิดนึกในใจของพุทธบริษัท ไม่ได้ถูกบังคับให้เชื่อ หรือเห็นอยู่ในวงจำกัด ดูพวก Pessimism หรือ Optimism (สุขนิยม) เมื่อเขายังพอใจที่จะหมกมุ่นไปกับโลก อันเวิ้งว้างไปด้วย

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, **พื้นฐานชีวิต**, หน้า ๑๒๓-๑๒๔.ทุกข์ที่แท้จริงของชีวิตนั้นเกิดจาก ตัณหา หรือความอยาก ที่เป็นเสมือนตัวกระตุ้นให้มนุษย์ ตัณรณ แสวงหา เพลิดเพลิน กำหนด อันนำไปสู่การหลงยึดในตัวตน ” ดูรายละเอียดใน วิ. มหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๓๐} พุทธทาส อินทปัญโญ, **ชีวิตคืออะไร**, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐.

^{๓๑} สุรรัตน์ เพชรนิล, “ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ค-ง.

ความดีใจ และเสียใจ เขาก็มีอิสระ ที่จะทำเช่นนั้น เมื่อเขาเห็นว่า มันน่าเบื่อหน่าย เขาก็มีอิสระ และหนทางที่จะเอาชนะมันเสียได้ อย่างเด็ดขาด เพราะเหตุนี้เองพุทธศาสนาจึงมีใช้ Pessimism หรือ Optimism เลย เป็นแต่มีแง่บางแง่ ที่อาจลวงตาคนบางคนให้เห็นเป็น Pessimism หรือ Optimism อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่เขาจะเห็นไปในบางคราวเท่านั้น^{๓๒} พุทธทาสภิกขุเห็นว่า การมองโลกแบบทุนนิยมนั้นเป็นการมองโลกที่คล้ายกับพุทธศาสนาในบางแง่มุม แต่ที่ต่างกันคือ ในขณะที่การมองโลกแบบทุนนิยมหรือสุนิยมเป็นการมองแล้วคล้อยตาม แต่พุทธศาสนากลับเห็นต่างว่า สามารถเอาชนะโลกนี้ด้วยด้วยการกระทำให้ถูกต้องต่อธรรมชาติเสีย

๓.๓. ลักษณะมนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุ

๓.๓.๑ อเทวนิยม

พุทธทาสภิกขุแบ่งศาสนาออกเป็น ๒ ประเภทคือ “(๑) เป็นเทวนิยม คือศาสนาที่ถือปัจจัยภายนอกว่า มีพระเจ้าเป็นต้น เป็นผู้สร้าง (Creationist) (๒) เป็นอเทวนิยม เป็นศาสนาที่ไม่เชื่อในพระเจ้าผู้สร้าง เห็นว่า ทุกสรรพสิ่งเป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ (Evolutionist) ...ซึ่งเป็นเรื่องของวิวัฒนาการและความจำเป็นทางวัฒนธรรม”^{๓๓} และมูลเหตุของการเกิดขึ้นของทุกศาสนามาจากสัญชาตญาณแห่งความกลัว ซึ่งพุทธทาสภิกขุเห็นว่า “สิ่งนี้เป็นตัวกำหนดความแตกต่างกันทางศาสนา เช่นความกลัวภัยในธรรมชาติ ความกลัวของธรรมชาติ หรือแม้แต่ความกลัวในเรื่องทุกข์ ทำให้เกิดวิธีที่จะจัดการกับความกลัวนั้นๆ ด้วยการกราบไหว้ ขอร้อง สยบยอม ในระดับต่ำสุดก็ผีสิงเทวดา ที่สูงขึ้นก็พระเจ้า จนถึงขั้นตัวตนที่ต้องหาวิธีจัดการด้วยปัญญาอย่างถึงที่สุด”^{๓๔} เนื่องจากคนในโลกล้วนไม่เหมือนกัน แบ่งออกเป็นหลายพวก เป็นยุคเป็นสมัย อีกทั้งภูมิหลังทางวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับภูมิศาสตร์ที่บุคคลนั้นๆ อาศัยอยู่ก็มีอิทธิพลฝังรากลึกในจิตใจของแต่ละคนด้วย ดังนั้น “จึงเป็นความจำเป็นทางธรรมชาติที่บุคคลจะถือในสิ่งที่เหมาะสมกับภูมิหลังของตนเอง แต่จุดมุ่งหมายของทุกศาสนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุแล้วเหมือนกันนั่นคือ กำจัดความเห็นแก่ตัวของคนทุกคน”^{๓๕}

วิวัฒนาการทางศาสนา จากศาสนาแบบเทวนิยมสู่ความเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม เป็นเรื่องปกติซึ่งจะต้องเป็นไป พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า ไสยศาสตร์แทนความหมายของศาสนาแบบเทวนิยม ไสยศาสตร์นั้น เป็นศาสตร์ของคนหลับ ซึ่งเกิดจากสัญชาตญาณแห่งความกลัว และ

^{๓๒}ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, *ขุมขุมเรื่องสั้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๓๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๖-๒๘๘.

^{๓๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

การเอาตัวรอดของมนุษย์เนื่องมาจากความไม่รู้ไม่เข้าใจในความเป็นไปของธรรมชาติ เกิดการ
 บวงสรวงอันวอน ขอร้องความปลอดภัย ความสุขสวัสดิ์ให้แก่ชีวิตตน ซึ่งไสยศาสตร์ดังกล่าว
 เป็นเรื่องที่เข้าใจง่ายรับนับถือได้ง่ายกว่า แต่เมื่อถึงจุดหนึ่ง มนุษย์จะตระหนักรู้ได้เองว่า สิ่ง
 เหล่านี้ไม่สามารถดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง จึงต้องเลื่อนชั้นสูงขึ้นไปสู่พุทธศาสตร์ ที่เป็นศาสตร์
 ของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นศาสตร์ในการพึ่งตนเองในการดับทุกข์ ด้วยวิธีที่ถูกต้องตาม
 กฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งถูกค้นพบ และนำมาเปิดเผยในนามของพระพุทธเจ้า^{๓๖}

“วิวัฒนาการตรงนี้เกิดจาก ทุกข์ที่บีบคั้นมนุษย์ให้ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เมื่อสิ่งที่เคยมี
 อยู่ไม่สามารถดับทุกข์ได้ มนุษย์ก็จะหาหนทางไปสู่พุทธะ”^{๓๗} พุทธศาสตร์คือ ยอดสุดของวิวัฒนาการ
 ของมนุษย์นั่นคือ หมดตัวตนให้ยึดถือก็หมดทุกข์ให้แก่ใจ

อีกประการหนึ่ง การตีความโดยใช้ภาษาธรรมของท่าน ทำให้ความเป็นศาสนาแบบเทวนิ
 ยมกับอเทวนิยมนั้นมีจุดร่วม หรือสัจจะธรรมอันเดียวกัน มีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน ท่านกล่าวว่า “ธรรม
 มานุภาพ หรือธรรมะแท้ๆ ไม่มีนิกาย ไม่มีชินิต ไม่มีคริสต์ ไม่มีพราหมณ์ ไม่มีพุทธ มีแต่ธรรมานุภาพ
 เดียวในกฎของธรรมชาติ ในขอบเขตของธรรมชาติทั้งหมด”^{๓๘}

พุทธทาสภิกขุเปรียบเทียบความหลากหลายทางศาสนาว่า เปรียบเหมือนกับน้ำที่มีอยู่
 หลายอย่างเช่น น้ำทะเล ลำธาร น้ำสกปรก เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเป็นน้ำบริสุทธิ์เจือปน
 อยู่ ฉะนั้นต้องแยกให้ออก เอาเฉพาะน้ำที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในส่วนลึกของแต่ละศาสนา
 เป็นแก่นแท้มิใช่เปลือกนอก เพราะถ้ามองกันด้วยภาษาคนนั้น ศาสนาแตกต่างกันอย่างมาก
 แต่เมื่อมองด้วยสายตาที่เป็นธรรม และมองให้ลึกถึงแก่นแท้แล้ว สัจธรรม ธรรมะ หรือพระเจ้า
 ล้วนแต่มีความหมายตรงกันในภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ นั่นคือ กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่
 คอยควบคุม คุ่มครอง บงการ สรรพสิ่งให้เป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นกฎที่ลึกซึ้งที่
 พระพุทธเจ้าค้นพบ และนำมาเผยแผ่^{๓๙}

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ที่โลกยังคงวุ่นวายหรือมนุษย์ยังขัดแย้งกันนั้น เป็นเพราะใช้แต่ภาษา
 คน ภาษาคนนั้น มีลักษณะ (๑) ปิดบัง และบิดเบือนความหมายที่แท้จริง เกี่ยวกับแนวคิดใน
 พุทธศาสนา เป็นภาษาในระดับเปลือกนอกของภาษาในศาสนา เป็นเหมือนม่านแห่งอวิชชา ที่
 บดบังความจริงเอาไว้ (๒) แบ่งแยกธรรมชาติแห่งความจริง ระหว่างศาสนาที่แตกต่างกัน
 ตัวอย่างเช่น “พระเจ้า” ในภาษาคน หมายถึงเทพที่มีอำนาจสร้างสรรค์ แต่ในภาษาธรรม ไม่มี

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **พุทธศาสนาคืออะไร**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒),
 หน้า ๒๔-๒๘.

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, **ปณิธาน ๓ ประการ**, หน้า ๒๕.

^{๓๘} พุทธทาสภิกขุ, **ฟ้าสาธระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ (ตอน ๑)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ธรรม
 ทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ปณิธาน ๓ ประการ**, หน้า ๑๐๙-๑๑๑.

ความแตกต่างกัน ระหว่างพระเจ้าในศาสนาเทวนิยม (Theistic Religion) และพระเจ้าในศาสนา อเทวนิยม (Atheistic Religion) พระเจ้าหมายถึง กฎธรรมชาติที่ก่อให้เกิด และกำหนดปรากฏการณ์ทุกอย่าง (๓) เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางศาสนาที่ส่งเสริมสิ่งเหนือธรรมชาติ อันนำไปสู่ความลุ่มหลงได้ (Illusion) เช่นคำว่า “เทวดา” หรือ “พระอินทร์” ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ ที่นำมาใช้ตามตัวหนังสือในฐานะที่เป็นภาวะที่อยู่บนสรวงสวรรค์ โดยมีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีอำนาจในการดลบันดาลให้แก่ผู้ที่อ้วนวอนบวงสรวง^{๔๐} ซึ่งพุทธทาสภิกขุเห็นว่า พระเจ้าคือกฎธรรมชาติ ได้แก่กฎสามัญลักษณ์ กฎอิทัปปัจจยตา และกฎจตุราริยสัจ พระเจ้ามีลักษณะเป็นนามธรรมคือไม่มีตัวตน การพูดถึงพระเจ้าในลักษณะเป็นตัวตนเป็นเพียงการพูดให้เข้าใจง่ายเท่านั้น กฎธรรมชาติเป็นสิ่งที่เดียวกับพระเจ้า เป็นกฎที่ก่อให้เกิดสรรพสิ่ง และควบคุมให้สรรพสิ่งเป็นไป เป็นสิ่งสมบูรณ์สูงสุดไม่มีจุดเริ่มต้นและเป็นผู้ให้รางวัลแก่บุคคลที่ทำความดีและลงโทษผู้ทำความชั่วตามกฎแห่งกรรม^{๔๑}

แต่พุทธทาสภิกขุก็กล่าวว่า ความสุขความทุกข์ หรือแม้แต่การดับทุกข์ไม่ได้เกี่ยวกับพระเป็นเจ้า แต่มันเป็นผลของการกระทำผิดหรือกระทำถูกต้อง กฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ ถ้าตามหลักพุทธศาสนา ก็ต้องถือว่า เป็นไปโดยกฎอิทัปปัจจยตา สุขและทุกข์มิใช่ผลของกรรมเก่า ถ้ามันเป็นผลของกรรมเก่า เราก็แก้ไขไม่ได้และไม่มีทางเป็นอิสระ แต่ที่นี้สุขทุกข์มันขึ้นอยู่กับการทำผิดหรือถูกต้องกฎอิทัปปัจจยตา แม้ว่าจะเป็นผลของกรรมเก่า หากกระทำตามกฎอิทัปปัจจยตา ก็จะสามารถต่อสู้และเอาชนะได้ ท่านยังให้ความเห็นต่อไปอีกว่า สุขทุกข์นั้น มิใช่การบันดาล หรือนิมมานะของพระเจ้า แต่ว่า มันเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา “สุขทุกข์ทั้งหลายนั้น จะว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยนั้นไม่ได้ มันมีเหตุมีปัจจัย เหตุปัจจัยนั้นคือกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ปฏิบัติอย่างให้เกิดความทุกข์ มันก็เกิดทุกข์ ปฏิบัติอย่างที่มีมันดับทุกข์มันก็ดับทุกข์”^{๔๒}

สิ่งทั้งหมดที่เป็นทั้งตัวกฎ การกระทำตามกฎเกณฑ์ หรือผลอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ พุทธทาสภิกขุเรียกรวมๆว่าคือ ธรรมะ หากจะเรียกสิ่งนี้ว่า พระเจ้าก็สามารถเรียกได้ แต่เป็นพระเจ้าที่ไม่ใช่บุคคล เป็นพระเจ้าในภาษาธรรม พุทธทาสภิกขุเห็นว่าทุกๆ ศาสนาล้วนแต่มีเปลือกหุ้มห่อเอาไว้อยู่ชั้นนอก ยิ่งกาลเวลาล่วงผ่านไปมากเท่าใด ยังมี

^{๔๐} พระมหาจิรศักดิ์ ธมฺมเมธี (สังฆเมฆ), การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธานุภาพ : ศึกษากรณีแนวคิดในเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๖.

^{๔๑} พระสาราญ บุญใส, “มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของคริสต์ศาสนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๐), หน้า ข.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๓๐-๓๒.

การเพิ่มเติมมากขึ้นเท่าใด ยิ่งเป็นการสร้างเปลือกมากขึ้นเท่านั้น แก่นแท้ของศาสนา หรือ หัวใจศาสนา เป็นสิ่งที่อยู่ส่วนลึก และเป็นหน้าที่ของศาสนิกของศาสนานั้นๆ ที่จะต้องทะลวง หรือเจาะเปลือกนั้นให้หมดไป^{๔๓} ด้วยการใช้ภาษาธรรม จึงจะสามารถเข้าถึงหัวใจที่แท้จริงของ ศาสนา และสามารถช่วยแก้ไขปัญหาคือทุกข์ได้

คำว่า ศาสนา ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุหมายถึง “ตัวการดิ้นรนกระทำเพื่อให้รอดพ้น จากอันตราย หรือสิ่งที่ตนถือว่าอันตรายในทางจิต”^{๔๔}

ดังนั้น ทุกศาสนาจึงมีประโยชน์ และจำเป็นในการช่วยมนุษย์ป้องกัน และกำจัดความกลัว ให้แก่ตน ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้ขยายความหมายของศาสนาออกไปอีก ๔ ความหมายคือ (๑) สิ่ง ที่เรียกว่า ศาสนา นั้น ได้แก่คำสั่งสอนให้รู้เรื่องที่ควรปฏิบัติ และควรได้รับความสุข (๒) ศาสนาคือ สิ่งที่ทำให้เรารู้สึกว่า เราปลอดภัยแล้ว (๓) ศาสนาคือ ระบบที่จะทำให้สังคมอยู่ ร่วมกันอย่างสันติสุข แม้จะแตกต่างกัน และมีความจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับโลกปัจจุบัน ที่ทำให้ สังคมมีคลื่นเลื่อมล้ำกันมากขึ้นทุกที และ (๔) สิ่งพิเศษสุด ในระดับสุดท้ายของศาสนา นั้น คือ สิ่งที่ทำให้มนุษย์ได้รับ สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ทั้งกายภาพ ทั้งทางจิต และทั้งทาง วิญญาณ ครอบคลุมทุกประการ^{๔๕} เราจึงไม่มีความจำเป็นอันใด ที่จะต้องไปตำหนิติเตียนศาสนา อื่น ว่าไม่มีประโยชน์หรือผิด หรือไม่จริง เพราะทุกศาสนาต่างก็มุ่งหมาย ที่จะให้มนุษย์ได้รับสิ่ง ที่ดีที่สุดด้วยกันทั้งนั้น แต่เนื่องจากมนุษย์นั้นแตกต่างกัน อยู่ในถิ่นที่ต่างกัน อยู่ในยุคสมัยที่ ต่างกัน จำเป็นต้องมีระบบที่ต่างกัน ซึ่งก็ดีต่อมนุษย์ในที่นั้น และยุคนั้นเสมอ ในการนี้ พุทธ ทาสภิกขุเรียกร้องให้มนุษย์ “เห็นอกเห็นใจกันและกัน เข้าใจถึงความจำเป็นของกันและกัน ยินดีนับเนื่องสิ่งที่แตกต่างเข้ามาในหมู่มนุษย์ที่มีความต้องการสิ่งสูงสุด และเป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย ต่อกันและกัน”^{๔๖}

ดังนี้แล้ว มนุษย์ก็จะไม่เกลียดชังศาสนาอื่น และไม่ดูหมิ่นศาสนาใด สันติภาพทางศาสนาก็ จะเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์

๓.๓.๒ ธรรมชาตินิยม

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งวิวัฒนาการ ที่มีได้อ้างถึงพระผู้สร้าง เป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ เพราะหลัก อิทัปปัจจยตา ท่านกล่าวว่า พุทธศาสนา กล่าวถึงสิ่งทั้ง ปวงโลกทั้งหมดโดยความเป็นวิวัฒนาการของธรรมชาติ ไม่มีใครสร้าง พระพุทธศาสนาถือว่า

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑-๒๓.

^{๔๔} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์*, หน้า ๒๘๕.

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, *ชีวิตคืออะไร*, หน้า ๓๙.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

ไม่มีพระเจ้าอะไรที่ไหนดสร้างโลกนี้ขึ้นมา แต่เป็นวิวัฒนาการของธรรมชาติ โดยกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตามวิถีทางของธรรมชาติ เนื้อแท้ตัวแท้ของพระพุทธศาสนานั้น ถือหลักวิวัฒนาการทางธรรมชาติ คือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ถ้าทำอย่างนี้ทุกซ์จะเกิด ถ้าทำไปอย่างนี้ทุกซ์จะดับลง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ^{๔๗}

ใน อุปปาทาสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกซ์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกซ์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๔๘} ซึ่งตรงกับความหมายที่พุทธทาสภิกขุเรียกว่า ธรรมะ ที่หมายถึงธรรมชาติที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

ธรรมะในทัศนะของพุทธทาสภิกขุนี้มี ๔ ความหมาย คือ (๑) ธรรมะคือ ธรรมชาติ (๒) ธรรมะคือ กฎของธรรมชาติ (๓) ธรรมะคือ หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ (๔) ธรรมะคือ ผลที่เกิดจากหน้าที่ตามธรรมชาติ จากความหมายข้างต้นนี้ พุทธทาสภิกขุจึงสรุปว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาธรรมชาติ เพราะหลักธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเรียกว่า ธรรมะทั้งหมดเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติ เป็นกฎความจริงของธรรมชาติ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริง ก็คือตรัสรู้เรื่องธรรมชาติ และกฎธรรมชาติ การบัญญัติหลักการปฏิบัติของพระพุทธเจ้า ก็คือการกระทำตามกฎของธรรมชาติ ให้ชีวิตสอดคล้องไปตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งจะให้ผลคือเป็นธรรมชาติที่ไม่เกิดทุกซ์อีกต่อไป ตัวธรรมชาติที่พุทธทาสภิกขุพูดถึงคือ ธาตุ ๖ ที่ประกอบกันเข้าเป็นเรา ตัวกฎของธรรมชาติคือ อนิจจลักษณะ ที่เกิดกับร่างกาย มีการเปลี่ยนแปลง เจริญ และเสื่อม ธรรมะข้อที่ (๓) คือหน้าที่ของเราตามกฎธรรมชาติ ซึ่งจะต้องกระทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ ขั้นต้นนั้นก็เพื่อความอยู่รอดของชีวิต มีการกิน ถ่ายหาอาหาร เป็นต้น หน้าที่ที่สูงขึ้นไปเหนือการอยู่รอด ก็คือการสร้างคุณค่า สร้างประโยชน์ และที่พึงให้กับตนเองและคนอื่น ส่วนผลนั้น เป็นสิ่งที่เนื่องด้วยการกระทำตามหน้าที่ หากกระทำถูกต้องก็มีผลเป็นความสุขนั่นเอง ในบรรดาธรรมะทั้งสี่ข้อที่ว่ามา พุทธทาสภิกขุ ให้ความสำคัญกับความหมายของข้อ (๓) ท่านอธิบายว่า ธรรมะคือ หน้าที่ ที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาตินั้นๆ เพราะชีวิตจะอยู่รอดได้ ก็ต่อเมื่อเรากระทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติเช่น หากเราไม่รู้วิธีการดูแลรักษาร่างกาย เราก็จักอยู่ต่อไปได้ไม่นาน หรือไม่ได้ เป็นต้น ท่านสรุปสั้นๆว่า ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องทางกาย วาจา และใจ ถูกต้องคือ ไม่มีใครเป็นทุกซ์ ดังนั้น ธรรมะ จึง

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธศาสนาคืออะไร, หน้า ๒-๘.

^{๔๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

หมายถึงระบบของการปฏิบัติที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา^{๔๙}

พุทธทาสภิกขุเสนอว่า “วิทยาศาสตร์สามารถที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริงทางศาสนาของตนได้ ซึ่งจะนำไปสู่การลดความเห็นแก่ตัว และความขัดแย้งทางศาสนาลง เพราะทุกคนประจักษ์ในความจริงเพียงหนึ่งเดียวนั้นคือ กฎธรรมชาติ”^{๕๐} ที่เหมือนกันหมดในทุกศาสนา ซึ่งเมื่อถึงยุคที่วิทยาศาสตร์เจริญมากขึ้น และมนุษย์มีเหตุผลมากขึ้น มีความคิดแบบวิทยาศาสตร์มากขึ้น ก็จะสามารถรับได้กับความจริงแท้ทางธรรมชาติ และศาสนาที่จะยังคงอยู่ก็จะเหลือเพียงศาสนาเดียวนั้นคือ ศาสนาธรรมชาติ ท่านให้เหตุผลว่า “ต่อไปในอนาคตอาจจะเหลือเพียงศาสนาเดียวก็ได้ คือศาสนาที่ว่า มีผู้สร้างนั้นจะต้องหายไป เพราะการศึกษาของมนุษย์ในยุคต่อไป เจริญโดยหลักของวิทยาศาสตร์ เข้าใจเรื่องวิวัฒนาการได้ง่ายกว่าที่จะไปเข้าใจเรื่องผู้สร้าง...ก็จะเหลือแต่ศาสนาเดียว คือศาสนาที่ถือว่า เป็นวิวัฒนาการตามกฎธรรมชาติ”^{๕๑}

เนื่องจากพุทธทาสภิกขุเห็นว่า สัจจะ นั้นต้องมีเพียงสิ่งเดียว (เอกนิสัจจํ น ทุตติย มตฺถิ) ไม่ว่า ในทางศาสนาต่างๆ จะกล่าวไว้ในรูปแบบไหนก็ตาม เพราะสัจจะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความรู้สึกนึกคิดมีอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ที่เจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับนั้น ย่อมจะทำให้เราเข้าใจความจริงแท้ที่มีอยู่ และเนื่องจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้เชิงประจักษ์ เพราะเกิดจากการทดสอบทดลองพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ จึงเป็นการง่ายสำหรับมนุษย์ไม่ว่า จะอยู่ในศาสนาไหน หรือแม้แต่ผู้ที่ไม่มีศาสนาที่จะยอมรับความจริงที่วิทยาศาสตร์ค้นพบ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ที่เราเกิดความขัดแย้งกันและกัน และเข้าไม่ถึงหัวใจของศาสนาเพราะยังเข้าไม่ถึงสัจจะที่แท้จริง ทั้งนี้เนื่องจาก การใช้ภาษาคนละระดับคือ ใช้ภาษาคนในการอธิบายสัจจะ ซึ่งจะนำมาแต่ความขัดแย้ง แต่หากใช้ภาษาธรรม เราจะเข้าใจสัจจะตรงกัน เพราะสัจจะเป็น กฎธรรมชาติและทุกอย่างก็เป็นไปตามกฎนั้น และการศึกษาวิทยาศาสตร์ จะช่วยให้ศาสนิกของทุกศาสนา เข้าถึงหัวใจของศาสนาของตนๆ ได้สักวันหนึ่งเป็นแน่นอน^{๕๒}

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **หัวใจของธรรมะ**, (กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิและธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๙๐-๙๖.

^{๕๐} กฎธรรมชาติดังกล่าว หมายถึง กฎอิทัปปัจจยตา โดยมีใจความแต่เพียงว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น” ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, (กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006), ๒๕๕๒), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๕๑} พุทธทาสภิกขุ, **ปณิธาน ๓ ประการ**, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

๓.๓.๓ อิศเรณีนियม

พุทธศาสนาเป็นศาสนา ที่ให้อิสระและไม่ได้บังคับให้เชื่อแบบหนึ่งแบบใด มนุษย์มีอิสระที่จะเลือกว่า ต้องการกระทำหรือไม่กระทำตามโลกเท่านั้นเอง พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม เป็นศาสนาที่ให้อิสระแก่ตัวเป็นประชาธิปไตย ในการที่จะเชื่อ ซึ่งมีไม่ได้ในศาสนาประเภทเทวนิยม หรือศาสนาที่มีพระเจ้า ท่านยกเหตุผลในกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ข้อ มาเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้เสรีภาพกับผู้นับถือได้อย่างเต็มที่ หลักกาลามสูตรนี้ เป็นแกนของพุทธศาสตร์ ที่ว่าด้วยการไม่เชื่อง่ายๆ โดยเหตุ ๑๐ ประการนั้น เพราะสิ่งใดที่จะถือว่าเชื่อถือได้นั้นต้องเกิดจากเหตุผลเชิงประจักษ์ ที่ผ่านการพิสูจน์ทดลอง และมีผลที่ถูกต้อง และเป็นจริง^{๕๓}

หัวใจคำสอนหลักทางพระพุทธศาสนา ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นเรื่องของ การหลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นเรื่องของการปล่อยวางทุกสรรพสิ่ง เป็นเรื่องของการถอนความยึดมั่น ถือมั่นในธรรมทั้งหลาย เป็นเรื่องของธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ แต่เรื่องเหล่านี้กลับไม่ได้ถูกนำมา สอน เพราะตามคติพระพุทธศาสนาแบบจารีตนั้น เรื่อง นิพพาน สุนฺญตา ตถตา หรืออทิปปัจจยตา เหล่านี้เป็นเรื่องที่สูงส่ง เป็นเรื่องที่ลึกซึ้งเกินกว่าปุถุชนคนธรรมดาจะเข้าใจได้ ทำให้คนทั่วไปไม่เข้าใจ วัตถุประสงค์อันแท้จริงของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “นี่เป็นเรื่องสำคัญที่สุด ที่จะต้องรู้ แต่ไม่มีใครเอามาสอน... เช่น สุนฺญตาตถตา อนัตตา นี้ อย่าเอามาสอน อาตมาก็เคยถูก ห้าม ถูกห้ามโดยพระมหาเถระที่หวังดี เอ็นดู แต่อาตมาก็เป็นคนดี... เพราะว่ามันเป็นหัวใจของ พระพุทธศาสนา”^{๕๔}

หลักธรรม ที่นิยมกันมาสอนนั้นตั้งแต่อดีตจนถึงยุคสมัยของท่าน คงหนีไม่พ้นเรื่อง ทาน ศีล สมาธิ ภาวนา เรื่องบุญกุศล ที่เป็นระดับพื้นๆ เป็นเพียงเปลือกนอกของพระพุทธศาสนา ซึ่งท่าน เห็นว่า แม้แต่คติการทำบุญ ที่ผ่านมานั้นผิด เพราะเป็นการยึดถือบุญ มากกว่าการถากถางกิเลสให้ หมดไป ซึ่งเรียกว่า กุศล ท่านกล่าวว่า “เท่าที่สังเกตเห็น รู้สึกว่า พวกเราได้กระทำผิดในเรื่องนี้เป็น อย่างสูง คือได้เอาคำว่าบุญ กับคำว่ากุศลมาปนเป็นอันเดียวกันหมด”^{๕๕} ท่านอธิบายว่า บุญ ในที่นี้ หมายเอาสิ่งที่เป็นไปเพื่อเกิดอีก โดยเฉพาะเพื่อเกิดในสวรรค์ ที่ทำให้เกิดการเมาจนลืมตัว เพราะ เพ่งเล็งแต่อิฏฐารมณ์อันเป็นผลของบุญนั้น ส่วนกุศลหมายถึง ที่ทำด้วยปัญญา อันเป็นไปเพื่อ วิวิธภูมิ เพื่อความหน่ายความจางโดยส่วนเดียว

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **พระพุทธศาสนา**, หน้า ๔๗. และใน เกสปุตติสูตร อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, **ปณิธาน ๓ ประการ**, หน้า ๖๐.

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, **ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม**, หน้า ๘๑.

ท่านให้เหตุผลว่า การทำบุญแบบจารีตนั้นนอกจากจะกระทำกันผิดคือ แทนที่จะกระทำเพื่อเป็นกุศลคือ การถากถางกิเลส แต่กลับกระทำด้วยความยึดถือกลายเป็นภูเขาขวางกั้นทางหลุดพ้นของตนเอง วิธีการตรวจสอบความถูกต้องของสิ่งต่างๆ ในพระพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุคือ การนำหลักการต่างๆ ที่อ้างว่าเป็น หลักพระพุทธศาสนามาเชื่อมโยงกับหลักใหญ่ นั่นคือ เรื่องการหลุดพ้น การปล่อยวาง หากสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ อันเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาแล้วถือว่า สิ่งนั้นยังไม่ใช่หัวใจของพระพุทธศาสนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เพราะท่านสรุปไว้ว่า “หัวใจของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการหลุดพ้นทั้งหมด ทั้งในแง่ปริยัติก็รู้เรื่องความหลุดพ้น ถ้าปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ถ้าเป็นผลของการปฏิบัติก็คือความหลุดพ้น มรรค ผล นิพพาน เป็นความหลุดพ้น ฉะนั้นเรื่องมันจึงรวมอยู่ที่คำว่า หลุดพ้น หลุดพ้นไม่ติดอยู่ที่ไหน”^{๕๖}

นิพพาน เป็นหลักคำสอนที่สำคัญหรือเป็นทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นอุดมคติสูงสุด เป็นอิสระสภาพที่แท้จริง เป้าหมายสุดท้ายของมนุษย์นั่นคือ นิพพาน การกระทำทุกอย่างที่ถูกต้องและเป็นแนวทางการกระทำทางสายกลางของพระพุทธศาสนา ต้องเป็นไปเพื่อพระนิพพานเท่านั้น เนื่องจากพุทธทาสภิกขุเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนแต่เรื่องทุกข์กับการดับทุกข์เท่านั้น และวิธีเดียวที่จะพ้นจากการถูกความทุกข์คุกคามหรือบงการ นั่นคือการเข้าถึงนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพที่ดับกิเลส และกองทุกข์แล้วภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสระภาพสมบูรณ์^{๕๗}

ชีวิตเป็นทุกข์และไม่เคยเป็นอิสระจากความทุกข์เลย ปัญหาพื้นฐานที่พุทธทาสภิกขุเห็นว่า “เป็นปัญหาเพียงข้อเดียวที่ทำให้เกิดพระพุทธศาสนาก็คือ การดับทุกข์ ถ้าไม่มีเรื่องนิพพาน พุทธศาสนาก็เท่ากับไม่มี เมื่อไม่สนใจนิพพาน ก็เท่ากับไม่สนใจพุทธศาสนา”^{๕๘} ดังนั้น “สิ่งที่เราต้องทำก็คือการพุ่งตรงไปที่ปัญหาคือเรื่องการดับทุกข์”^{๕๙}

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาของการดับทุกข์ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า “การที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ อยู่เหนือการถูกควบคุมด้วยกิเลส เป็นอิสระจากการถูกชักจูงด้วยอำนาจใดๆ นั้นหมายถึงชัยชนะของมนุษยชาติเลยทีเดียว”^{๖๐} เพราะพระพุทธศาสนาเป็นของมนุษย์ธรรมดา ตั้งขึ้นโดยมนุษย์ธรรมดา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า “สิ่งนี้ทำให้เรามีหวังว่า คำสอนของพระองค์สามารถแก้ปัญหามนุษย์ได้ เพราะพระพุทธเจ้าเป็นคนธรรมดาที่ประสบกับ

^{๕๖} พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๘๒.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.อิต. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, นิพพานสำหรับทุกคน ธรรมใกล้มือ ลำดับที่ ๔, (กรุงเทพฯ: หอจดหมายเหตุอินทปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๓.

^{๕๙} พุทธทาสภิกขุ, หัวใจของธรรมะ, หน้า ๔๒.

^{๖๐} พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๔.

ปัญหาเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไปคือ ความทุกข์ พระองค์ไม่ใช่ตัวแทนของพระเป็นเจ้า หรือถูกส่งมาจาก สรวงสวรรค์ พระองค์ตรัสรู้ก็ตรัสรู้เรื่องธรรมดาของธรรมดา แล้วก็สอนอย่างที่คุณธรรมด่าจะปฏิบัติ ได้”^{๖๑} พุทธทาสภิกขุเห็นว่า โลกหรือมนุษย์นั้นถูกชักจูง หรือการกระทำไม่เป็นอิสระแท้จริง ด้วย อำนาจสองอย่างคือ ดีและชั่ว ซึ่งทั้งคู่ก็นำไปสู่ทุกข์เหมือนกัน เพราะยังเป็นสิ่งที่เกิดจากการมีเหตุ ปัจจัย โดยเฉพาะอำนาจกิเลส มีแต่การเข้าถึงนิพพานเท่านั้น ถึงจะกำจัดทุกข์ทั้งหมดในชีวิตที่เกิดจาก ทุกข์ทางจิตวิญญาณ เข้าถึงอิสรเสรีภาพอันสมบูรณ์ได้อย่างแท้จริง

เสรีภาพที่แท้จริงของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุหมายถึงนิพพาน ท่านได้พูดถึง เรื่องนิพพานไว้ว่า นิพพานไม่ใช่สถานที่ที่คนตายแล้วไปเกิดเหมือนดินแดนของพระผู้เป็นเจ้า แต่นิพพาน เป็นสภาวะอันหนึ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มีสภาพเป็นนิรันดร์ มีอยู่อย่างเป็นอนันต กาล มีอยู่ในทุกแห่งและทุกเวลา ไกลชิดติดอยู่กับตัวเราในวัฏฏสงสารนี้เอง ไม่เป็นที่ตั้งแห่ง กิเลสและความทุกข์ เป็นธรรมเครื่องดับกิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย นิพพาน คือสภาพอัน เป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาผลาญ ความเสียดแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัด ของมนุษย์ในทางจิต กิริยาที่ความเร่าร้อนเป็นต้นเหล่านั้นดับลง นั่นคือ กิริยาที่จิตลุถึงความ สันติกิเลส หรือถึงนิพพาน เรียกว่า การนิพพาน การนิพพานของมนุษย์เรา โดยที่แท้ก็คือ ความที่จิตของเราเข้าถึง สภาพแห่งความไม่มีความเร่าร้อนเผาผลาญด้วยไฟ คือราคะ โทสะ และ โมหะ ไม่มีความเสียดแทง ยอกตำ จากความสุขทุกข์ในโลก อันเกิดจากความอยากและการ ยึดถือ ปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัดจากตัวตน พระนิพพาน คือ สภาพชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นตัว ความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุขอันแท้จริง ความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุด ยอด เป็นสภาพ ซึ่งแม้จะพูดว่า มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวงก็ยิ่งน้อยไป พูดว่า อยู่คู่กับสิ่งทั้งปวงก็ยิ่ง น้อยไป เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวมันเองจนตลอดอนันตกาล เราจึงกล่าวได้แต่ เพียงว่า พระนิพพานคือ อมตธรรม สิ่งที่ไม่มีการตาย พระนิพพานคือ สิ่งที่มีอยู่สำหรับให้เรา หรือจิตพบ มันจะได้รับความเยือกเย็นเป็นสุข ถึงยอดสุดเพราะเหตุนี้มันได้ และทุกคนควร พยายามทำให้ได้ก่อนตายลงไป และสุดท้ายคือ พระนิพพาน คือ จุดหมายปลายทางของทุก ชีวิต^{๖๒}

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า นิพพาน คือเสรีภาพที่แท้จริงเพราะสภาวะของนิพพานเป็นสภาวะที่ ไร้ซึ่งการถูกบังคับควบคุม หรือชักจูงด้วยอะไรทั้งสิ้น เป็นสิ่งที่ไม่มีการบีบคั้น หรือแปรปรวน ด้วย

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธศาสนาคืออะไร, หน้า ๔๐.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน, หน้า ๑-๒๔. พระพุทธองค์ทรงตรัสกับพราหมณ์ชื่อ ชานุสโสณิ ว่า เมื่อใดก็ตามที่บุคคลสามารถละ ราคะ โทสะ โมหะได้แล้ว เขาจะพบกับสภาวะแห่งพระนิพพานด้วย ตนเอง ซึ่งไม่ประกอบด้วยกาล คือสามารถบรรลุได้ทุกเมื่อที่ละได้ ควรเรียกให้มาดู หมายถึงสามารถมาตรวจสอบ ทดสอบได้ ด้วยการน้อมมาในตนลงมือปฏิบัติ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือเป็นสิ่งที่เกินจะอธิบายให้คนอื่นเข้าใจใน สภาวะนั้นได้นอกจากได้ลองลิ้มรสนั่นเอง ดูรายละเอียดในอง.ดิก. (ไทย) ๒๐/๔๖/๒๑๙.

อำนาจของกิเลส ซึ่งแตกต่างจากมนุษย์ ที่การกระทำทุกอย่าง มีความเป็นไปได้ว่าจะถูกกิเลสบางอย่าง หรือความดี และความชั่ว ชักจูงอยู่เบื้องหลัง ดังนั้นอิสรภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อจิตของมนุษย์พบกับเสรีภาพที่แท้จริงคือพระนิพพาน นอกจากมนุษย์จะมีเสรีภาพทางจิตใจที่แท้จริงแล้ว นิพพาน ยังเป็นสันติภาพที่ถาวรที่สุดของมนุษย์

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า นอกจากสภาวะแห่งนิพพานแล้ว ไม่มีอะไรที่เป็นสันติภาพถาวร มนุษย์ทุกคนในโลกนี้ที่อ้างตัวเองว่า จะเป็นผู้สร้างสันติภาพนั้น อย่างน้อยควรจะมองเห็นว่า ถ้าจะเดินกันแต่ในแนวของโลกียะคือ ตามวิสัยของโลกโดยลำพังแล้ว เป็นอันไม่มีวันได้พบกับ สันติภาพเลย เพราะวิสัยโลกนั้น มีกิเลสเป็นเครื่องหนุนหลังโลกียะโดยเด็ดขาด อย่างน้อยสุดที่จะพบสันติภาพได้บ้าง ก็ต่อเมื่อเรายอมเสียสละสันดานแห่งความเป็นโลกของตนเสียบ้าง โดย ยกตนขึ้นสู่ภูมิโลกุตระให้พอสมส่วนกัน เรื่องของนิพพาน เป็นตัวประมุข หรือประธานของ สันติภาพ เป็นทางรอดพ้นในการแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ ทุกระดับชั้น ซึ่งในขั้นต้น อาจ ให้ความถึงรอดพ้นจากความบีบคั้นของความยากจนขัดสน จนกระทั่งสูงถึงความบีบคั้นของ กิเลสอันละเอียด ฉะนั้น ความรอดพ้นทุกๆ ประการไม่ว่าเป็นความรอดพ้นจากภัยอะไร ย่อม สรุปลงในความรอดพ้นอันเป็นแนวแห่งนิพพานทั้งนั้น^{๖๓}

ดังนั้น เรื่องนิพพานจึงถือได้ว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับเสรีภาพ และสันติภาพของพุทธศาสนา ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตทุกคน

พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้อย่างหนักแน่นว่า ทุกคนต้องไปนิพพาน ทั้งที่ในบัดนี้จะเป็นคนโง่ หรือคนฉลาดก็ตาม ทุกคนจะจบการเดินทางของเขาลงในชาติที่บรรลुพระนิพพาน ในชาติที่ตา ภายในของเขาหายบอด เพราะทุกคนมีที่ สุดแห่งสังสารวัฏฏ์ เว้นแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ทุกคนถูกระดมชาติฝ่ายสูงค่อยๆ พยุ่งเขาขึ้นเรื่อยๆ ทุกคนจะต้องเป็นไปตามคติและผลกรรมของ ตนก็จริง แต่ที่เขาเกิดครั้งหนึ่งนั้น มันเป็นการศึกษาของเขาทุกครั้ง ตามกฎวิวัฒนาการของ ดาร์วิน หรือตามแนวกฎแห่งปัจจัย ๒๔ ประการ และปฏิเสธสมุပ္บาท จะสังเกตได้ง่ายๆ ว่า โลกนี้ค่อยๆ เลื่อนขึ้นสู่ระดับสูงขึ้นๆ ไม่ทางฝ่ายรูปธรรม ก็ต้องฝ่ายจิต ที่จะหยุดนิ่ง หรือตกต่ำ ลงนั้น เป็นไม่มี แล้วแต่ยุคนั้น โลกจะยึดเอาฝ่ายจิต หรือฝ่ายรูปเป็นสำคัญ ทั้งหมดนี้ย่อมแสดง ว่า สัจชาตญาณที่เป็นภายในพร้อมทั้งสิ่งที่ส่งเสริมข้างนอก มันล้วนแต่จะดึงไปในฝ่ายดีขึ้นๆ เพราะต้นหาของหมู่สัตว์เป็นเช่นนั้น มนุษย์ถูกดึงดูดไปหาสถานะ ที่ถึงหรือพบกับ พระ นิพพาน ทุกคนเมื่อได้ออกโรงเป็นตัวละครโลก ในฉากที่เขาทะเยอทะยาน กะลั่นกระหึ่มใคร จะแสดงซ้ำซากเข้าก็เบื่อโลก ซึ่งเรียกว่ามี “นิพพิทา” เข้าสักวันหนึ่ง เมื่อเกิดความหน่าย ก็ คลายความกอดรัดยึดถือ เมื่อไม่ยึดถือก็หลุดพ้นจากเปลือกหุ้ม และ พระนิพพานเข้าสัมผัส

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒-๑๑๖.

จิตของเขาได้เมื่อนั้น ดังนั้น พระนิพพาน จึงเป็นจุดหมายปลายทางของทุกคน เพราะความ
ดิ้นรนเข้าสู่หาสถานะแห่งพระนิพพาน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ สัญชาตญาณของความ
อยากเป็นอิสระย่อมมีอยู่เสมอ แต่ถูกอำนาจแทรกแซงบางอย่างเช่นผลกระทบเป็นต้น คอย
เหนี่ยวให้ออกนอกทางอยู่เหมือนกัน เพราะตนเป็นผู้ตบอดไม่รู้จักทำความปลอดภัยแก่ตัวเอง
หรือการเดินทางของตน^{๖๔}

พุทธทาสภิกขุเชื่อว่า ถึงแม้มนุษย์จะเกิดมามีทุกข์แต่ก็เป็นไปตามวิวัฒนาการคือ การ
พัฒนาที่สูงขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในทางจิตใจ ที่เริ่มรู้จักความสุขความทุกข์ จนถึงวิธีพ้นจาก
ทุกข์ ไปหาสุข และพ้นจากสุขไปสู่ความว่างจากทั้งสุขและทุกข์ คือพระนิพพาน ซึ่งตาม
ธรรมดาแล้ว มนุษย์ก็ต้องการอย่างนี้ไม่ช้าก็เร็ว คือเมื่อสนุกสนานเพลิดเพลินพอใจใน
การารมณ์ ที่เรียกว่า มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ หรือแม้แต่ฆานสมบัติ สุดท้ายก็จะรู้สึกจืด
ชืด เบื่อ และรำคาญ เพราะมนุษย์มีธรรมชาติต้องการความสุขสูงขึ้นไปตามที่ความสูงของ
จิตใจจะเกิดขึ้น^{๖๕} เพราะอุดมคติของชีวิต ตามที่ธรรมชาติกำหนดมาให้อย่างเด็ดขาดในตัวเอง
นั้น คือวิวัฒนาการสูงขึ้นตามลำดับ จนถึงขั้นเข้าถึงพุทธธรรม หรือที่เรียกโดยสมมติว่า ชีวิตอันสด
ชื่นไม่รู้จักโรย เป็นชีวิตนิรันดรร่วมกับพระเป็นเจ้า อันปราศจากการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็น
ชีวิตที่มีอยู่ฝั่งอีกฟากหนึ่ง ก็สิ่งซึ่งธรรมชาติกำหนดให้ ย่อมเป็นธรรมดาเสมอไป^{๖๖}

จากแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ ที่ยกมาข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่าท่านมีเชื่อว่า “มนุษย์ทุก
คนจะต้องเข้าถึงนิพพาน” ไม่วันใดก็วันหนึ่งอย่างแน่นอน ซึ่งถ้ามนุษย์ทุกคนจะต้องเข้าถึง
นิพพานไม่วันใดก็วันหนึ่ง เช่นที่พุทธทาสภิกขุเสนอมาแล้ว จำเป็นด้วยหรือไม่ ที่เราจะต้อง
ปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เข้าถึงนิพพาน หรือบรรลุเป็นพระ
อรหันต์เพราะที่สุดเราต้องบรรลุอยู่แล้ว ต่อแนวคิดนี้ พุทธทาสภิกขุให้เหตุผลว่า ปกติคนเรา
มักจะกระทำตามสิ่งที่ประจักษ์แจ้งต่อจิตใจของตน จริงอยู่ว่ามนุษย์มีวิวัฒนาการขึ้นไปสู่ที่สูง
ตามลำดับ แต่ว่า การจะลุล่วงนิพพานได้นั้น หากเราต้องรองจนกว่าจะเกิดความเบื่อหน่ายในการ
เพลิดเพลินแล้ว ท่านเห็นว่า ยิ่งจะทำให้เสียเวลา และเน้นซ้ำเข้าไปอีก ปัญหานี้เกิดขึ้นก็
เพราะว่า เรายังไม่เข้าใจพระนิพพานนั่นเอง หากเราเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง นั้นย่อมจะทำให้
เราต้องการถึงนิพพานในปัจจุบันขณะทันที ท่านอุปมาว่า ถ้าหากว่ามีใครสักคนหนึ่ง อาจ
บันดาลให้ท่านถูกสลากกินแบ่งจำนวนล้านได้ ตามแต่ที่ท่านประสงค์ให้ถูกเมื่อไหร่ เช่นนี้ท่าน
จะขอร้องให้เขาบันดาล เพื่อให้ท่านถูกพรุ่งนี้ หรือต่อเมื่ออีกสัก ๕๐ ชาติล่วงไปแล้ว แน่แน่นอน
ว่า คำตอบของทุกคนต้องเป็นพรุ่งนี้ พุทธทาสภิกขุชี้แจงต่อไปว่า สิ่งที่เราอยากมากที่สุดคือสิ่ง

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๓๔.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม, หน้า ๗๖-๗๙.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม, หน้า ๙๙.

ที่เราเข้าใจว่ามันดี หรืออรรถที่สุดนั่นเอง คนตาบอดมองไม่เห็นแสงแห่งนิพพาน จะปรารถนา นิพพานได้อย่างไร จะเห็นคุณค่าของพระนิพพานว่าสูงส่งกว่าสิ่งอื่นได้อย่างไร ถ้าเขารู้จัก และ เข้าใจพระนิพพานมากเท่าที่เขาเข้าใจเงินรางวัลล้านบาทนั้นแล้ว เขาจะต้องขอให้ท่านผู้วิเศษ บันดาลเพื่อลูกลงนิพพานในนาที่นี้ทีเดียว แม้จะผลัดพรุ่งนี้ก็ยังไม่พอใจถ้าเป็นไปได้^{๖๗}

ปัญหาข้อนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ว่ามนุษย์จะมีพัฒนาการสูงขึ้นตามลำดับ แต่การจะ นั่งรอคอยไปเรื่อยๆ จนให้ถึงนิพพานนั้นอาจเป็นไปได้ แต่ไม่มีหลักประกันว่า เมื่อไหร่เราจึงจะถึง ฉะนั้น เราจึงต้องเข้าใจเรื่องนิพพานให้ชัดเจนก่อน เพราะการไม่เข้าใจ ย่อมเป็นอุปสรรคต่อความคิดที่จะ เข้าถึงนิพพาน อีกทั้งพระพุทธานุชาในทัศนะของพุทธศาสนิกชนแล้ว มิใช่ศาสนาแห่งการรอคอยให้ สิ่งอื่นช่วยตัวเอง ท่านกล่าวว่า “พระพุทธานุชาหลักการบังคับตัวเองอย่างมีระเบียบ เรียบร้อย ชัดเจน มั่นคง ปรากฏเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา หรืออภิญญากรรม และ มีเหตุผลพร้อมอยู่เสมอ เป็นอัน กล่าวได้ว่า พุทธศาสนาคือ ศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง ชะนะตัวเอง เชื่อตัวเอง พึ่งตนเอง ฯลฯ โดย แท้”^{๖๘} ดังนั้น เราจึงจำเป็นต้องขวนขวายเอง เพื่อที่จะเข้าถึงนิพพานให้ได้โดยเร็วด้วยการศึกษา เรื่องนิพพานให้เข้าใจ มิใช่การนั่งรอคอยให้ถึงเอง ซึ่งเป็นหลักการที่เลื่อนลอยเกินไป

จึงสามารถสรุปได้ว่า ในทัศนะของพุทธศาสนิกชน มนุษย์มีธรรมชาติอย่างหนึ่งคือ รักใน อิสระ ไม่ต้องการผูกมัดอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใด และต้องการสิ่งที่สูงขึ้นเรื่อยๆ ตามกฎของวิวัฒนาการ หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง จึงมีความเป็นไปได้ว่า จุดหมายปลายทางสุดท้ายของมนุษย์คือพระนิพพาน เพราะพระนิพพานคือความสุขอันสูงสุดของมนุษย์ที่จะต้องไปให้ถึง

๓.๓.๔ เหตุผลนิยม

หัวใจทั้งหมดของพุทธศาสนาคือ เรื่องอิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจพระพุทธานุชาที่แท้จริง พุทธศาสนิกชนเห็นว่า ทุกธรรมชั้น พระพุทธเจ้าพูดแต่เรื่อง อิทัปปัจจยตา ทั้งสิ้น อีกทั้งเรื่องนี้ยังเป็น เรื่องที่จมหายในพระไตรปิฎกคือ ไม่ค่อยมีการนำเอามาสอนหรือเอามาแสดงเผยแผ่ให้กว้างขวาง คำว่า อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยมีใจความแต่เพียงว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น” และในทางกลับกัน “ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น” ซึ่งใน พระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนตตอนหนึ่งว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ”^{๖๙}

อิทัปปัจจยตา มีความหมายที่กว้างกว่า ปฏิจจสมุปบาท เพราะว่า อิทัปปัจจยตานี้ สามารถใช้ได้กับสิ่งทั่วไป ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ซึ่งต่างจากปฏิจจสมุปบาท ที่พูด

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกชน, นิพพาน, หน้า ๒๙-๓๒.

^{๖๘} พุทธศาสนิกชน, ขุมทรัพย์เรื่องสั้น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๕.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔-๑๖๕.

เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และการดับทุกข์โดยตรง แต่ทั้งสองเรื่องนี้ก็มีใจความเหมือนกันคือ แสดงถึงกระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามปัจจัย เป็นสายยืดยาวไป เท่านั้น มีคำหลายคำที่สามารถใช้เรียกแทนอิทัปปัจจยตาได้ คือคำว่า ตถตา ความเป็นอย่างนั้น อวิตถตา ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น อนัญญตตา ความไม่เป็นอย่างอื่น อัมมัญญิตตา ความตั้งอยู่ตามธรรมดา อัมมนิยามตา กฎตายตัวของธรรมดา อัมมธาคู ธาตุแห่งธรรม^{๗๐}

พระพุทธองค์สรุปกฎไตรลักษณ์ว่า สังขาร (สิ่งที่เกิดจากเหตุ) ทั้งปวง ไม่เที่ยงมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ที่ไม่เที่ยงก็เพราะมันมีภาวะบีบคั้น ทำให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อาการเช่นนี้เรียกว่า ทุกข์ ทุกข์ในที่นี้หมายถึง ทุกขลักษณะ เนื่องจากเหตุทั้งสองอย่างนี้ ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ธรรมทั้งหลาย (สังขาร ที่เกิดจากการอิงอาศัย และพระนิพพานที่พ้นจากการปรุงแต่ง) เป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตนอะไรให้ยึดถือ เพราะเมื่อเราสืบสาวหาสาเหตุ เราจะพบแต่ความเป็นกระแสที่อิงอาศัยกัน (ปฏิเสธสมุปบาท) ไม่สามารถอยู่ได้เพียงลำพัง ปฏิเสธสมุปบาทคือหลักการที่แสดงความเป็นเหตุเป็นผล ที่สามารถนำไปอธิบายโลก และปรากฏการณ์ได้ทั้งหมด เป็นตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) เป็น อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) เป็น อนัญญตตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) เป็น อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้)^{๗๑}

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า เรื่องอิทัปปัจจยตานี้ เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นเรื่องของธรรมดาสามัญที่สุด เป็นกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ ที่อยู่เบื้องหลังของวิวัฒนาการทุกอย่างทั้งในโลกมนุษย์ และจักรวาล พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่ ก็ไม่เกี่ยวกับกฎนี้ว่าจะมีหรือไม่มี เพราะกฎทางธรรมชาติเป็นสิ่งที่อยู่ก่อนพระพุทธเจ้า เพียงแต่การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าจะทำให้เราเข้าใจกฎอันลึกลับนี้ และใช้ประโยชน์จากกฎดังกล่าวนี้ในการดับทุกข์ กฎอิทัปปัจจยตานี้ เป็นกฎง่ายๆ และธรรมดาที่สุด แต่ก็เป็กฎที่ควบคุมสรรพสิ่ง และอยู่เหนือการถูกควบคุมของสิ่งใด พุทธทาสภิกขุอธิบายกฎอิทัปปัจจยตาไว้ ๓ นัย คือ

(๑) อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นตัวกฎ เช่น กฎปฏิเสธสมุปบาท หรือกฎอริยสัจจ์ หรือกฎ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือกฎอะไรก็ตามในทางศาสนา หรือว่ากฎในทางฝ่ายวิชาโลกๆ เรื่องดินฟ้าอากาศ เรื่องความเป็นไปของจักรวาล อะไรที่เป็นกฎเกณฑ์อย่างตายตัวของธรรมดา ธรรมชาติที่ตายตัวนั้น ก็เรียกว่า “กฎ” ด้วยเหมือนกัน ตัวอย่างทั้งหมดนี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎที่มันต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือเหตุผล พุทธทาสภิกขุเห็นว่า กฎนี้มีอำนาจเหนือสิ่งอื่นใด เป็นกฎตามธรรมชาติที่ตายตัว ตั้งอยู่เหนือเหตุเหนือปัจจัยทั้งหมด เป็นอสังขตะ เพราะตัวอิทัปปัจจยตาไม่อาจมีสิ่งใดปรุงแต่งไม่มีผู้สร้าง คงอยู่ถาวร

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, (กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006), ๒๕๕๒), หน้า ๙-๔๓.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

(๒) อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๒ คือการเป็นไปตามกฎ กิริยา อาการ หรือภาวะลักษณะอะไรก็ตาม ที่มันกำลังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น กิริยาอาการเป็นต้น ก็ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา คือความที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย อิทัปปัจจยตาส่วนนี้ มีลักษณะที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง ผลักไสให้เป็นไป ดังนั้น จึงได้แก่ฝ่ายที่เป็นสังขตธรรม คือธรรมที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา สิ่งเหล่านี้ก็เป็นอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นความเป็นไปตามกฎ หรือตามเหตุปัจจัยซึ่งไม่เหมือนกับตัวกฎ

(๓) อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นผล พุทธทาสภิกขุเห็นว่า กฎตัวนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการ คือ เป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์มากที่สุด เพราะว่าผลที่เกิดจากอิทัปปัจจยตา เป็นได้ทั้งสุขและทุกข์ หากเป็นสุขก็กระทบกระทั่งไปอย่างหนึ่ง เป็นทุกข์มันก็กระทบไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความรู้สึกสุขบ้าง ทุกข์บ้าง แล้วแต่กรณี ผลชนิดนี้ ก็อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า มีเหตุ มีปัจจัย ปรุงแต่ง มันจึงเป็น อสังขตะ ด้วยเหมือนกัน ลักษณะกฎทั้ง ๓ อย่างนี้พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีความเป็นเช่นนั้น หรือ ตถตา เสมอกัน คือ ตถตา ที่อยู่เหนือเหตุปัจจัยก็มี เป็นไปตามเหตุปัจจัยก็มี แต่ก็เหมือนกันอยู่ตรงที่ว่า มันเป็นเรื่องธรรมดาทั้งหมด เป็นธรรมชาติทั้งหมด และก็เป็นอย่างนั้นเอง^{๗๒}

นอกจาก ความเป็นเหตุปัจจัยนี้แล้ว พุทธศาสนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุนี้ยังเป็นวิทยาศาสตร์ ท่านกล่าวว่า “หลักแห่งพุทธศาสนา แปลกจากศาสนาอื่นทั้งหลายโดยเป็นศาสนาแห่งวิชาความรู้ ที่ทนต่อการพิสูจน์ของใครๆ ได้ทั้งสิ้น ดังที่ตรัสไว้ว่า ธรรม ในพุทธศาสนาย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้คือทำให้ใครพิสูจน์ได้ทุกอย่าง จนผู้พิสูจน์พ่ายแพ้ภัยตัวเองหมดมานะ กลับใจยอมรับถือพุทธศาสนา”^{๗๓} วิทยาศาสตร์ที่พุทธทาสภิกขุพูดถึงหมายถึงคือวิชา (Science) หรือศาสตร์ ที่ทนต่อการพิสูจน์ทดลองอย่างถึงที่สุด จนหมดความสงสัย หรือจนพบสัจจะในสิ่งนั้น ท่านกล่าวว่า “คำที่กล่าวกันว่า พุทธศาสนา เหมือนกัน หรือเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์นั้น ที่แท้จริงแล้วเหมือนกัน โดยที่หลักวิทยาศาสตร์ ก็ทนต่อการพิสูจน์...เช่นเดียวกับพุทธศาสนาที่ย่อมให้ใครเพ่งพิสูจน์ ชักใช้อย่างไรก็ได้ ย่อมทนอยู่ได้ จนเขาหมดวิธีพิสูจน์ และต้องเชื่อ สัจจะย่อมไม่ตาย”^{๗๔} ดังนั้น ความเป็นวิทยาศาสตร์ของพุทธศาสนา จึงอยู่ที่การยินยอมหรือเปิดโอกาสให้เครื่องมือต่างๆ หรือวิทยาการต่างๆ เข้ามาพิสูจน์ ตรวจสอบให้ครบถ้วนตามที่ตนต้องการ เพราะถึงแม้ว่า จะพิสูจน์อย่างไร สัจจะหรือธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงหรือต่างพร้อยลงได้

พุทธทาสภิกขุกล่าวยืนยันไว้ว่า พุทธศาสนามีหลักแห่งความจริงหนักแน่นมั่นคงแม้จะชนเอากายแยกธาตุ และตรวจค้นพิสูจน์อย่างที่เราเรียกว่าวิทยาศาสตร์แผนใหม่ทั้งหมดมาเป็น

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖-๘๘.

^{๗๓} พุทธทาสภิกขุ, **ชุมนุมเรื่องสั้น**, หน้า ๙.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

เครื่องมือพิสูจน์ ก็ไม่อาจ พิสูจน์ พุทธศาสนาให้เศร้าหมองไปได้ ความจริง หรือพุทธศาสนา จะยังคงอยู่ชั่วโลกไม่มีสมัย หรือขีดขั้นกำหนดเวลาอายุ เพราะเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติ เพื่อ ชำระธรรมชาติด้วยความจริงเช่นนี้ยังมีเป็นเครื่องชี้เด่นชัดว่า พุทธศาสนาเข้ากันได้กับ วิทยาศาสตร์ซึ่งโลกปัจจุบันยอมบูชาอย่างสนิททวนหน้าโดยลักษณะการอย่างไรเจียวหรือและ ข้อสำคัญที่สุดก็คือ เมื่อมีแต่พุทธศาสนาเท่านั้นที่เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ของโลกแล้วจะยังมี ศาสนาไหนอีกเล่าที่จะเป็นศาสนาแห่งสากลโลก นอกจากพุทธศาสนา^{๗๕}

ด้วยการตีความตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุข้างต้นทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็น วิทยาศาสตร์เต็มตัว เพราะวางอยู่บนพื้นฐานวิธีการแสวงหาความจริงอันเดียวกัน คืออาศัย ประสบการณ์ตรง และพิสูจน์ทดลองได้ แต่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันกลับเห็นต่าง จากท่าน เพราะเมื่อตรวจสอบดูอย่างละเอียดแล้ว พระพุทธศาสนามีเพียงลักษณะบางอย่างเหมือน หรือเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่เป็นวิทยาศาสตร์อย่างที่พุทธทาสภิกขุเข้าใจ ผศ.ดร. วัชร งาม จิตรเจริญได้ให้ความเห็นว่า “พุทธศาสนามีลักษณะบางประการ ที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกับ วิทยาศาสตร์ จากชาวพุทธจำนวนมากชอบพูดว่า พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งไม่ใช่คำพูดที่ ถูกต้องเพราะพุทธศาสนายังมีความต่างด้วย การกล่าวเช่นนั้นเท่ากับเป็นการลดทอนคุณค่าหรือ ศักดิ์ศรีของพุทธศาสนาที่สอนสิ่งที่วิทยาศาสตร์สอนไม่ได้ หรือยังไม่ถึง”^{๗๖}

ความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ อยู่ที่การกำหนดปัญหาและ เป้าหมายที่ต่างกัน พระพุทธศาสนากำหนดปัญหาเฉพาะเรื่องทุกข์ของมนุษย์และดับทุกข์ได้เป็น เป้าหมายมีผลทางศีลธรรม ซึ่งแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ที่ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับโลก ความเป็นไปของ โลกและจักรวาลแล้วหาวิธีการทดสอบ ทดลองด้วยทฤษฎีหรือเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์เพื่อเข้า ใจความจริงหรือกฎธรรมชาติที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์ของมนุษย์ โดยตรงเหมือนพระพุทธศาสนา สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุ วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องของการทดสอบให้ ประจักษ์ด้วย आयตนะที่ ๖ กล่าวอีกนัยหนึ่งแทนที่ท่านจะทำให้วิทยาศาสตร์มานิยามพุทธศาสนา ท่านกลับนิยามวิทยาศาสตร์ให้เข้ากับพุทธศาสนาและด้วยการนิยามเช่นนี้เอง พุทธศาสนาจึงมีฐานะ เป็นวิทยาศาสตร์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

มุมมองที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์สำหรับพุทธทาสภิกขุแท้จริงแล้วเป็นเพียง ลักษณะ หรือนัยหนึ่งของพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะพุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่า พุทธ ศาสนานอกจากมีความเป็นศาสนาแล้วยังมีความเป็นศาสตร์ ซึ่งคำว่าศาสตร์ (Science) ที่ พุทธทาสภิกขุพูดถึงก็คือระบบความรู้ที่เกิดจากการค้นคว้าทดลองตามระเบียบวิธีในการ

^{๗๕} อ่างแล้วใน พุทธทาสภิกขุ, ขุมนมเรื่องสั้น, หน้า ๑๐.

^{๗๖} ผ.ศ. ดร. วัชร งามจิตเจริญ, พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์.

แสวงหา/สร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ สรุพศ ทวีศักดิ์ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุไม่ลังเลเลยที่จะยืนยันว่า พุทธศาสนาเป็นศาสตร์แห่งความดับทุกข์ เหตุผลที่พุทธทาสภิกขุยืนยันว่า พุทธศาสนาเป็นศาสตร์แห่งความดับทุกข์ หรือ พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต คือเหตุผลที่ว่า ความรู้แจ้งอริยสัจที่ทำให้พ้นทุกข์ได้นั้น เกิดจากการที่พระพุทธเจ้าลงมือค้นคว้าทดลอง โดยการใช้ชีวิตของตนเองในการปฏิบัติลองผิดลองถูกหลากหลายแนวทาง จนค้นพบแนวทางที่ทำให้พ้นทุกข์ได้จริง ฉะนั้น ความรู้ที่ทำให้พ้นทุกข์ที่เรียกว่า “อริยสัจสี่” นั้น จึงเป็นความรู้ที่อ้างอิงประสบการณ์ตรง พุทธทาสภิกขุจึงพูดเสมอว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา เพราะไม่ใช่เรื่องของการเก็งความจริงด้วยเหตุผล (สำหรับผู้ที่มองว่าพุทธศาสนามีมิติของปรัชญา อาจจะมองความหมายของ “ปรัชญา” กว้างกว่าที่ท่านพุทธทาสภิกขุมอง) แต่เป็นการรู้ความจริงจากการพิสูจน์ทดลอง หรือเป็นความจริงที่ยืนยันด้วยประสบการณ์”^{๗๗}

จากมุมมองดังกล่าวมานี้จึงทำให้พระพุทธานุศาสนเป็นวิทยาศาสตร์ไป แต่เมื่อพิจารณาแนวคิดของพุทธทาสภิกขุอย่างละเอียดแล้วเราจะพบว่า พุทธทาสภิกขุมองพระพุทธานุศาสนหลายนัยยะด้วยกันซึ่ง ดร. วีรชาติ นิมนองค์ ได้อธิบายถึงการตีความพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุว่า “พุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายแก่พุทธศาสนาไว้ถึง ๘๐ ประการโดย ท่านพุทธทาสภิกขุเชื่อว่า พระพุทธานุศาสนสามารถทำความเข้าใจได้หลายนัย ยกตัวอย่าง (๑) เป็นศาสนาแห่งวิวัฒนาการ มิได้มีผู้ใดสร้างหรือเนรมิต (๒) มีวิถีทางอย่างวิทยาศาสตร์ (๓) เป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ เป็นต้น”^{๗๘} ดังนั้นทัศนะที่ว่า พระพุทธานุศาสนเป็นวิทยาศาสตร์ จึงเป็นเพียงนัยยะหนึ่งของพระพุทธานุศาสน บวกกับความนิยมในวิทยาศาสตร์ในยุคสมัยของท่าน จึงทำให้ท่านพยายามที่จะอธิบายหลักธรรมให้ทันสมัยและนำศึกษามากขึ้นด้วยการใช้คำว่า วิทยาศาสตร์

ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ที่ค้นพบกฎเกณฑ์ต่างๆ มากมายเกี่ยวกับโลก และจักรวาล ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ มีผลกระทบโดยตรงต่อศรัทธาความเชื่อทางศาสนาทั่วโลก ถึงจะเป็นเช่นนั้น พุทธทาสภิกขุก็ยังยืนยันว่า วิทยาศาสตร์จะมีบทบาทอย่างมากต่อมนุษย์ในยุคนี้ หรือนาคต ในการเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน เพราะท่านเห็นว่า สัจจะ หรือความจริงในทางศาสนาทุกศาสนาตรงกัน ความจริงในธรรมชาติดีมีเพียงสิ่งเดียว ไม่ว่าจะใช้เครื่องมือทางศาสนาหรือวิทยาศาสตร์ค้นหา สุดท้ายก็จะพบความจริงที่ตรงกัน และมนุษย์นับวันยิ่งให้ความไว้วางใจแก่วิทยาศาสตร์มากขึ้น เพราะจับต้องได้ และมีเหตุผล หากวิทยาศาสตร์ค้นพบความจริงแท้ของโลกนั้นก็

^{๗๗} สรุพศ ทวีศักดิ์, พุทธทาสภิกขุกับพุทธศาสนาในมิติของ “ศาสตร์”.

<http://www.prachatai.com/journal/2013/01/44712> (๒๒ กรกฎาคม ๕๘).

^{๗๘} ดร. วีรชาติ นิมนองค์, ศาสตร์แห่งความใจเชิงพุทธ (การตีความเชิงพุทธ) ศึกษากรณีพุทธทาสภิกขุ. <http://assumptionuniv.academia.edu/veerachart/Posts> (๒๒ กรกฎาคม ๕๘).

เท่ากับเป็นการสร้างเครื่องมือตรวจสอบสังขารธรรมในศาสนาด้วย ดังนั้นวิทยาศาสตร์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุจึงมีคุณประโยชน์ในการทำความเข้าใจศาสนา

๓.๓.๕ ปฏิบัตินิยม

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดับทุกข์ มีแต่เรื่องทุกข์เท่านั้นที่พระพุทธองค์ให้ความสนใจ เพราะว่าเป็นปัญหาเฉพาะหน้า เป็นปัญหาสากล หมายถึง ทุกชีวิตมีความทุกข์เหล่านี้เหมือนกัน ดังนั้นพุทธทาสภิกขุจึงมุ่งไปที่หัวใจของธรรมะ ที่สามารถปฏิบัติให้ดับทุกข์ได้จริง ท่านได้ยกพุทธพจน์ที่ว่า แต่ก่อนก็ดี เดียวนี้ก็ดี เราบัญญัติกันแต่เรื่องทุกข์กับการดับทุกข์เท่านั้น พุทธศาสนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น ไม่ได้ให้ความสนใจอันใดมากกับคติเรื่องนรกสวรรค์ ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ซึ่งเป็นคำถามที่หาคำตอบได้ยากและมีแต่จะเสียเวลา พุทธศาสนาพูดแต่เรื่องดับทุกข์ มันจะเกิดหรือไม่เกิด ถ้ามันมีทุกข์ก็ต้องดับทุกข์ ให้ดับทุกข์เข้าเถอะจะไปเกิดที่ไหน มันก็ต้องดับทุกข์ จะไปเกิดในนรกสวรรค์พรหมโลกที่ไหน มันก็ต้องดับทุกข์ มันมีแต่เรื่องทุกข์^{๗๙}

ทุกข์ที่พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงนั้น คือทุกข์อันเกิดจากการยึดถือในอัตตา “เป็นทุกข์ที่ดับเองไม่ได้ เป็นทุกข์เพียงชนิดเดียวที่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าเพราะพระองค์ตรัสรู้เรื่องนี้โดยเฉพาะ”^{๘๐} ซึ่งพระพุทธองค์เองตรัสว่า

“มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคามต่างถือ ภูเขา ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ นั้นมิใช่สรณะอันเกษม นั้นมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมใช้ปัญญาพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการคือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั้นเป็นสรณะอันเกษม นั้นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้นย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”^{๘๑}

“ทุกข์นั้น เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในร่างกายจิตใจของมนุษย์ และการจะดับหรือแก้ปัญหานี้ ต้องกระทำในขณะที่ยังมีลมหายใจ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า ความทุกข์ก็ดี เหตุให้เกิดทุกข์ก็ดี

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธศาสนาคืออะไร, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓.

^{๘๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒.

ความดับทุกข์ก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งที่ยังมีสัญญาและใจคือยังเป็นอย่างอยู่”^{๘๒}

การดับทุกข์นี้ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า “เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด และเป็นพระพุทธานุศาสน์ที่สุด โดยเฉพาะความรู้เรื่องวิธีการดับทุกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบซึ่งเป็นเรื่องที่ยั่งยืนที่สุด ดังที่ปรากฏใน จูฬมาลากยสูตร พระพุทธองค์ ก็ปฏิเสธการตอบปัญหาทางอภิปรายที่ถามกันในสมัยนั้น ๑๐ ประการ”^{๘๓} พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “เมื่อกกล่าวโดยหลักพื้นฐานก็หมายความว่า ที่ปฏิบัติแล้ว ดับทุกข์ได้จริง นี้เรียกว่าหลักพื้นฐาน เรื่องที่ไม่จำเป็นต้องรู้นั้นมันก็มีมากมาย อย่างที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสเปรียบเทียบกับว่า เรื่องที่ตรัสรู้ทั้งหมดเท่ากับใบไม้ในป่า ส่วนเรื่องที่น่าเอาจมาสอนเท่ากับใบไม้กำมือเดียว”^{๘๔} “ซึ่งใบไม้กำมือเดียวก็คือ รู้ว่าทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร ดับทุกข์อย่างไร นี่คือกำมือเดียว ให้มันกำมือเดียวยิ่งขึ้นไปอีก ก็ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน นั่นแหละพุทธานุศาสน์กำมือเดียว...ใบไม้กำมือเดียวใช้สำเร็จการแก้ปัญหา”^{๘๕} ดังนั้น ความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสอนที่เรียกว่าธรรมะนั้น จึงเป็นความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ และเป็นไปเพื่อการปฏิบัติ

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า หัวใจของพุทธานุศาสน์ขั้นปฏิบัติก็คือเรื่องมรรค ๘ มรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) (๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)(๔) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) (๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าด้วยว่า มัชฌิมาปฏิปทา นี้ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว เป็นทางที่จะทำให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ^{๘๖} พุทธทาสภิกขุเห็นว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสรู้เรื่องอริยสัจ ๔ แต่ตรัสรู้เรื่องอัญ्ञัฏฐังคิกมรรค หรือมรรคมืองค์ ๘ ในอัมมจักกัปปวัตตน-สูตร พระพุทธเจ้าเสนอเรื่องมรรค ๘ ก่อนเรื่องอื่นทั้งหมด คือเสนอวิธีการดับทุกข์ก่อน โดยเริ่มจาก สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นส่วนของปัญญา แล้วจึงตรัสเรื่อง สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว คือเรื่องศีล สุดท้ายจึงมาถึงเรื่องของสมาธิ ได้แก่ สัมมาวายโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธานุศาสน์คืออะไร, หน้า ๙๔ และ ในโรหิตัสสสูตร อก.จตุก. (ไทย) ๒๑/๔๕/ ๗๔.

^{๘๓} ดูรายละเอียดในม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒-๑๒๘/๑๓๓-๑๔๑.

^{๘๔} พุทธทาสภิกขุ, หัวใจของธรรมะ, หน้า ๒ และดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธานุศาสน์คืออะไร, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๘๖} ดูรายละเอียดในวิม.พ. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

ระบบนี้ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นระบบที่ใช้การได้ในทางปฏิบัติ หากจะดับทุกข์โดยตรง ในทางปฏิบัติต้องเรียงลำดับว่า ปัญญา-ศีล-สมาธิ

เรื่องนี้ พุทธทาสภิกขุอธิบายว่า ปัญญาคือความรู้ว่า อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง คือ รู้ว่า สิ่งนั้นเป็นอย่างไร เกิดมาจากอะไร สิ่งนั้นมีความหลอกลวงอย่างไร สิ่งนั้นมีความจริงอย่างไร มีเสน่ห์ดึงดูดคนอย่างไร มีอัสสาทะแผดเผาคนอย่างไร ศีลคือเจตนาที่จะกระทำ สมาธิคือการกระทำลงไปในจริงๆ ในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้นหากกระทำตาม มรรค ๘ ต้องเริ่มต้นที่ปัญญารู้เรื่องที่ควรรู้ มีศีลคือเจตนาที่จะดับทุกข์ และก็ทำการดับทุกข์ด้วยการทุ่มกำลังกายกำลังจิตลงไปให้ถึงที่สุดนั่นคือ สมาธิ แล้วก็ครบถ้วนสมบูรณ์ และได้ผล หลักไตรสิกขา ปัญญา-ศีล-สมาธิ นี้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า มิใช่แต่จะเป็นหลักการเพื่อดับทุกข์เท่านั้น แต่เป็นหลักการเพื่อความอยู่รอดของชีวิตทุกชนิด การที่มนุษย์ สัตว์ หรือแม้แต่พืช จะกระทำอะไรบางอย่างลงไปนั้น ขั้นแรกต้องมีสิ่งที่เรียกว่า ปัญญา คือรู้จักสิ่งที่ตัวเองจะกระทำเสียก่อน ถึงจะอยากทำคือศีล แล้วก็ลงมือทำเป็นสมาธิ จากนั้นก็ได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่งจากการกระทำนั้น พุทธทาสภิกขุเห็นว่า กฎเกณฑ์นี้เป็นกฎของธรรมชาติที่ลึกซึ้งกว่าสิ่งใด ถ้าอยากจะเรียกว่าพระเจ้าก็ให้เรียกกฎนี้แหละว่า เป็นพระเจ้า คือเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างถูกต้อง^{๘๗}

หน้าที่ของมนุษย์ ก็คือการกระทำให้ถูกต้องต่อธรรมะ ธรรมะ คือหน้าที่ที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องทำให้ถูกต้อง ตามกฎของธรรมชาตินั้นๆ เพราะชีวิตจะอยู่รอดได้ก็ต่อเมื่อเรากระทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ เช่นหากเราไม่รู้วิธีการดูแลรักษาร่างกาย เราก็จะอยู่ต่อไปได้ไม่นานหรือไม่ได้ เป็นต้น ท่านสรุปสั้นๆว่า “ประพจน์ปฏิบัติให้ถูกต้องทางกาย วาจา และใจ ถูกต้องคือไม่มีใครเป็นทุกข์ ดังนั้น ธรรมะ จึงหมายถึงระบบของการปฏิบัติที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา”^{๘๘}

ดังนั้น หัวใจของพระพุทธศาสนา ในขั้นปฏิบัติตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ก็คือเรื่องของอภิวรรค เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เป็นวิธีที่จะดับทุกข์ทั้งปวงได้ ความรู้ในโลกหรือความรู้ที่ได้จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอาจเทียบได้กับใบไม้ในป่าที่มากมายมหาศาล แต่พระองค์ก็เลือกมาเฉพาะที่จะปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้เท่านั้นและที่สำคัญตัวเราเองเท่านั้นต้องลงมือกระทำเอง พุทธทาสภิกขุจึงเห็นว่า เราไม่จำเป็นต้องศึกษาทั้งหมดของ

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๖๗-๘๒.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, หัวใจของธรรมะ, หน้า ๙๐-๙๖.

พระไตรปิฎกเพราะทำให้เสียเวลา แต่ควรมุ่งศึกษาเฉพาะหลักการที่นำไปปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ได้เท่านั้นก็ถือว่าเพียงพอแล้ว ซึ่งพุทธทาสภิกขุ ได้ตอกย้ำแนวคิดแบบปฏิบัตินิยมนี้ไว้ว่า “สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนาตัวแท้นั้น ไม่ใช่หนังสือ ไม่ใช่คัมภีร์ ไม่ใช่เสียงบอกเล่า ไม่ใช่หลักแห่งการคิดไปตามเหตุผล ตัวพระไตรปิฎก หรือตัวศาสนพิธีรีตองต่างๆ ตัวแท้ของพระพุทธศาสนา ต้องเป็นตัวการปฏิบัติด้วยกาย-วาจา-ใจ ชนิดที่จะทำลายกิเลสให้ร่อยหรอ หรือสิ้นไปในที่สุด”^{๘๙}

สรุป

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สังคมไทยเป็นเวลาช้านาน ซึ่งสามารถย้อนไปถึงสมัยสุโขทัย ซึ่งขณะนั้นพระพุทธศาสนาก็มีอายุราว ๑,๘๐๐ ปี เป็นยุคที่มีการจดบันทึกพระธรรมคำสอน พร้อมทั้งมีอรรถกถา มีรูปแบบทางการปฏิบัติ และองค์กรสงฆ์ที่สมบูรณ์ หน้าที่หลักของชาวพุทธในสังคมไทย ก็คือการปฏิบัติตาม และรักษาคำสอนเดิม โดยแบ่งเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในการปฏิบัติตาม และรักษา ส่วนอำนาจการปกครอง มีหน้าที่ทำนุบำรุง และให้การสนับสนุน ทำให้เกิดการแบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจนขึ้น คือสงฆ์กับฆราวาส ที่พระสงฆ์ มีหน้าที่มุ่งนิพพานส่วนฆราวาส ก็อาศัยพระสงฆ์เป็นเนื่อนาบุญ เป็นที่สะสมบุญ เพื่อการเกิดในภพภูมิที่ดี อีกทั้งพระพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่ยังผสมกับคติความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยแบบเดิม นั่นคือความเชื่อในเทพเจ้าของพราหมณ์ ฤๅติปีศาจ และไสยศาสตร์ ที่เต็มไปด้วยพิธีกรรม เพื่อสร้างความขลัง และศักดิ์สิทธิ์ สามารถปกป้องคุ้มครองมนุษย์จากภัยอันตรายทั้งหลายได้ การแบ่งแยกหน้าที่ในทางธรรม ความเชื่อแบบเทวนิยม และไสยศาสตร์นี้ส่งผลอย่างมากต่อแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ ท่านเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องเพิ่มปนเข้ามาในพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดการปฏิบัติที่ผิดเพี้ยน ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้า อีกทั้งกลายเป็นสิ่งขวางกั้นเป็นอุปสรรคขัดขวางการเข้าถึงพุทธธรรม จึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธที่จะกะเทาะเปลือกหุ้มอันนี้ และตรงไปที่การดับทุกข์ในชาตินี้ ซึ่งเป็นพุทธประสงค์ที่แท้จริงของการตรัสรู้

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์นั้นว่างเปล่า ไม่มีตัวตน เกิดจากการรวมกันของธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ มนุษย์เกิดมาไม่ได้อิสระอย่างสิ้นเชิง แต่มนุษย์สามารถพัฒนาได้ ที่ว่าไม่อิสระสิ้นเชิงหมายถึง มนุษย์เกิดมาพร้อมกับสัญญาตณูณแห่งการมีตัวตน ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว ตัวตนนั้นไม่มีอยู่จริง ความยึดถือว่า เรามีอัตตานี้เป็นแรงกระตุ้นที่อยู่เบื้องหลังความรู้สึกนึกคิด และการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เมื่อมองให้ลึกในขณะนี้เราเลือกกระทำการใดสิ่งหนึ่ง จริงอยู่ว่า เราเป็นคนเลือก เรามีสิทธิ์เลือก มีอิสระที่จะเลือก แต่พุทธทาสภิกขุเห็นว่า เบื้องหลังการ

^{๘๙} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๒.

เลือกเหล่านั้น มักจะมีตัวตน ความเห็นแก่ตัวเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอเช่น ที่เลือกสิ่งนี้ เพราะทำให้ตัวเราดูดี มีความสุขเป็นต้น แต่พุทธทาสภิกขุก็เห็นว่า ถึงแม้เราจะมีอิสระอยู่ในระดับหนึ่ง แต่เราสามารถพัฒนาควบคุมสัญชาตญาณนี้ได้ จนสามารถทำลายมันลงและไม่ตกเป็นทาสอย่างสิ้นเชิง นั่นคือ สามารถควบคุมสัญชาตญาณไปในทางที่ถูกต้องตามหลักการที่ถูกต้อง (มรรค ๘) ก็จะสามารถควบคุม และอยู่เหนือจนสามารถพัฒนาตนเองเป็นพระอรหันต์ (มนุษย์ในอุดมคติ) ได้

ในทัศนะทางศาสนา โดยเฉพาะต่อแนวคิดแบบเทวนิยม ในเรื่องของพระเจ้า พุทธทาสภิกขุ ไม่ได้ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ถึงความมีอยู่ของพระเจ้าในทางภววิทยา พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีสิ่งที่ควบคุมความเป็นไปของโลก ธรรมชาติ จักรวาล สิ่งนั้นคือกฎที่ปบิยดาหรือกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นทั้งตัวธรรมชาติและกฎที่ควบคุมสิ่งทั้งหลายให้เป็นไป อาจเรียกสิ่งนี้ว่าพระเจ้าย่ได้ แต่ไม่ได้หมายถึงพระเจ้าที่เป็นบุคคล มีตัวตน แนวคิดเกี่ยวกับพระเจ้าที่เป็นบุคคลนั้น เกิดจากความกลัวภัยในธรรมชาติ และความไม่รู้ของมนุษย์บวกกับความรู้สึกรว่ามีตัวตนของมนุษย์เอง ซึ่งพุทธทาสภิกขุเรียกว่า ไสยศาสตร์ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในแง่ปฏิบัติพุทธทาสภิกขุก็ยังเห็นว่า พระเจ้าแบบดังกล่าว ก็ยังมีความจำเป็นอยู่เช่นกัน เพราะสำหรับจิตที่ยึดมั่นก็จำเป็นต้องอาศัยรูปแบบที่ยังมีตัวตนอยู่ พุทธทาสภิกขุใช้วิธีการทางภาษานั้นคือการนำเอาภาษาธรรมมาใช้อธิบายพระเจ้าเสียใหม่ ทำให้พระเจ้าในทัศนะของท่านกับในแนวคิดตามคติดั้งเดิมต่างกัน จากที่เคยเป็นบุคคลมีพลังอำนาจความรัก ความเกลียดชัง คล้ายมนุษย์ ไปเป็นสภาวะอันหนึ่งกับธรรมชาติ ซึ่งการอธิบายเช่นนี้ทำให้ความมีอยู่ของพระเจ้านั้นเป็นไปได้

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่เป็นธรรมชาติเท่านั้น เป็นธรรมชาติเป็นธรรมะ เป็นไปตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างสิ่งเหล่านี้ ความเป็นไปต่างๆ เป็นเรื่องของวิวัฒนาการ ความทุกข์ความสุข หรือแม้แต่พระนิพพานอันหมายถึงการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงเข้าถึงเสรีภาพที่แท้จริงก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ สิ่งที่พระพุทเจ้าตรัสรู้ก็คือตรัสรู้เรื่องของธรรมชาติ โดยพุทธทาสภิกขุมองว่า สิ่งที่พระพุทเจ้าทรงตรัสรู้นั้นก็คือการเข้าใจในความเป็นไปของธรรมชาติ จนสามารถหาวิธีการเพื่อนำมาปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ความรู้นี้ถือว่า เป็นการปลดปล่อยมนุษยชาติให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เข้าถึงเสรีภาพอย่างแท้จริง เป็นชัยชนะของมนุษยชาติเลยทีเดียว โดยพระองค์ทรงค้นพบว่า ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางกายภาพ และจิตใจล้วนตกอยู่ภายใต้กฎของเหตุและผล การรู้แจ้งในเรื่องนี้ทำให้พระองค์ทรงรู้จักวิธีวางตัวปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และไม่เกิดทุกข์ได้ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ความรู้ในธรรมชาตินั้นมีมากมาย แต่พระพุทเจ้าองค์ไม่ได้นำมาสอนหมดทุกอย่าง ปัญหาเฉพาะหน้าที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ คือการถูกบีบคั้นจากความทุกข์ และความเปลี่ยนแปลง ซึ่งก็เป็นไปตามกฎธรรมดาเช่นกัน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่โดยตรงของมนุษย์ที่จะศึกษา หรือรู้เฉพาะแต่วิธีการดับทุกข์นี้ให้ได้ก็ถือว่าเพียงพอ